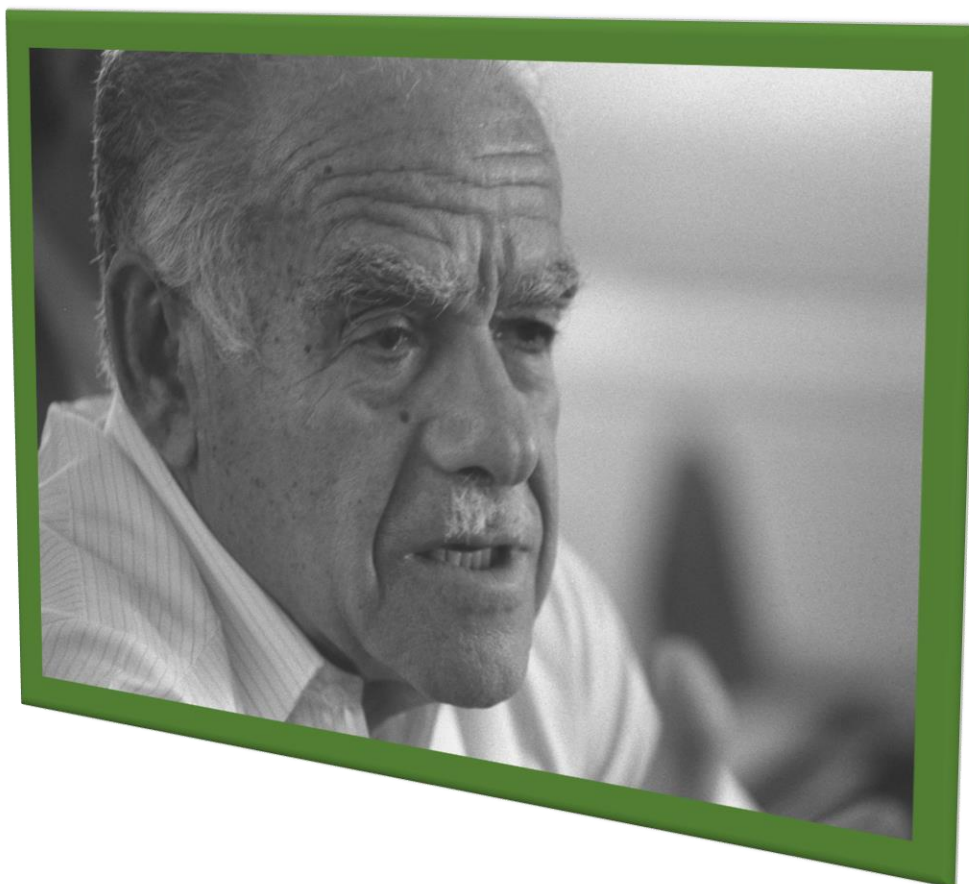

בעקבות יצחק שמיר – דרכו של איש מחתרת ומורשתו

(צילום: איילון מגי מתוך: אתר לשכת העיתונות הממשלתית)

מחוז: תל אביב

כתיבה: רן לנגמנטל

עיבוד ועריכה: זיוה בן ברוך, חדווה בן סיני ורונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

בעקבות יצחק שמיר – דרכו של איש מחתרת ומורשתו

"אם ההיסטוריה תזכור אותי בכלל, אני מקווה שאזכר כאיש שאוהב את ארץ ישראל ועמד על משמרתה כל חייו, בכל דרך שהייתה לאל ידו".

(דברים שנאמרו בעימות בין שמיר ושמעון פרס, קטע מהכיתוב על מצבת קברו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל)

רעיון מרכזי

הסיור בדרכו של יצחק שמיר איש המחתרת הוא שיאו של תהליך להנחלת מורשתו ומציג את תקופת ראשית הקמת כוח המגן העברי בתל אביב ובארץ ישראל – בתקופת שלטון האנגלים ובהקמת המדינה. בסיור זה נתחקה אחר שלבים שונים בחייו של שמיר בתקופה זו, נעשה זאת אגב מעבר בין בתים, בין דירות מסתור שונות ובין אתרים שבהם התרחשו פעולות מחתרת הלח"י. נבקר במקומות שבהם שמיר פעל ובבתים שבהם התגורר, נקרא קטעי עיתונות ודיווחים על אודות הפעולות הנועזות שבהן השתתף יצחק שמיר.

תיאור המסלול

המסלול מתחיל במוזיאון הלח"י (1), ב"בית יאיר" ברחוב אברהם שטרן 8, שבשכונת פלורנטיין. נמשיך ימינה לרחוב הרב יצחק ידידיה פרנקל 18, נעלה לקומה ב', לדירה 3 – דירת המחסה הראשונה של יצחק שמיר (2). נשוב על עקבותינו ונתקדם ברחוב קישון לרחוב מטלון, ומשם לרחוב רענן 23, מקום משכנו השני של עיתון הלח"י (3). נעפיל במעלה רחוב דרך יפו לרחוב הרצל 14, לסניף בנק הפועלים בו התרחשה פעולת לח"י (4). נצעד לרחוב אחד העם 24, לבית פויכטונגר-גילוף (5), ומשם נלך לרחוב אחוזת בית 3, למקום משכנה הראשון של מערכת העיתון "מברק" (6). נמשיך לרחוב אלנבי 95, שם התבצעה פעולת הלח"י "שוד הבנק הפולני" (7), ולרחוב אלנבי 103, שם התבצעה פעולת הלח"י "שוד בנק ברקליס" (8). נפנה שמאלה לרחוב השומר 3, שם שכנה תחנת השידור המחתרנית "קול המחתרת העברית" (9). משם נלך לאורכו של רחוב קינג ג'ורג', שבו שכנה תחנת קשר ומסתור של פעילי לח"י (10). נגיע להצטלבות הרחובות קינג ג'ורג' ודיזנגוף ונפנה ימינה לדיזנגוף 30, שם הייתה דירת מסתור (11). מכאן אפשר להמשיך לרחוב דיזנגוף 89, לביתם של גבריאל ודניאל מסרי ששימש מפקדה של הלח"י (12) או ללכת לבית שמיר (13) ברחוב חיסין 13 ולסיים שם.

פרטי מסלול

חבל ארץ: תל אביב רבתי

אורך המסלול: יום ארוך, כולל הפסקות

נקודת התחלה: רחוב אברהם שטרן 8, מוזיאון הלח"י

נקודת סיום: רחוב חיסין 13, "בית קליר", דירת יצחק שמיר בשנות השישים

עונה מומלצת: כל עונות השנה

מגבלות: אין

דרגת קושי: קלה

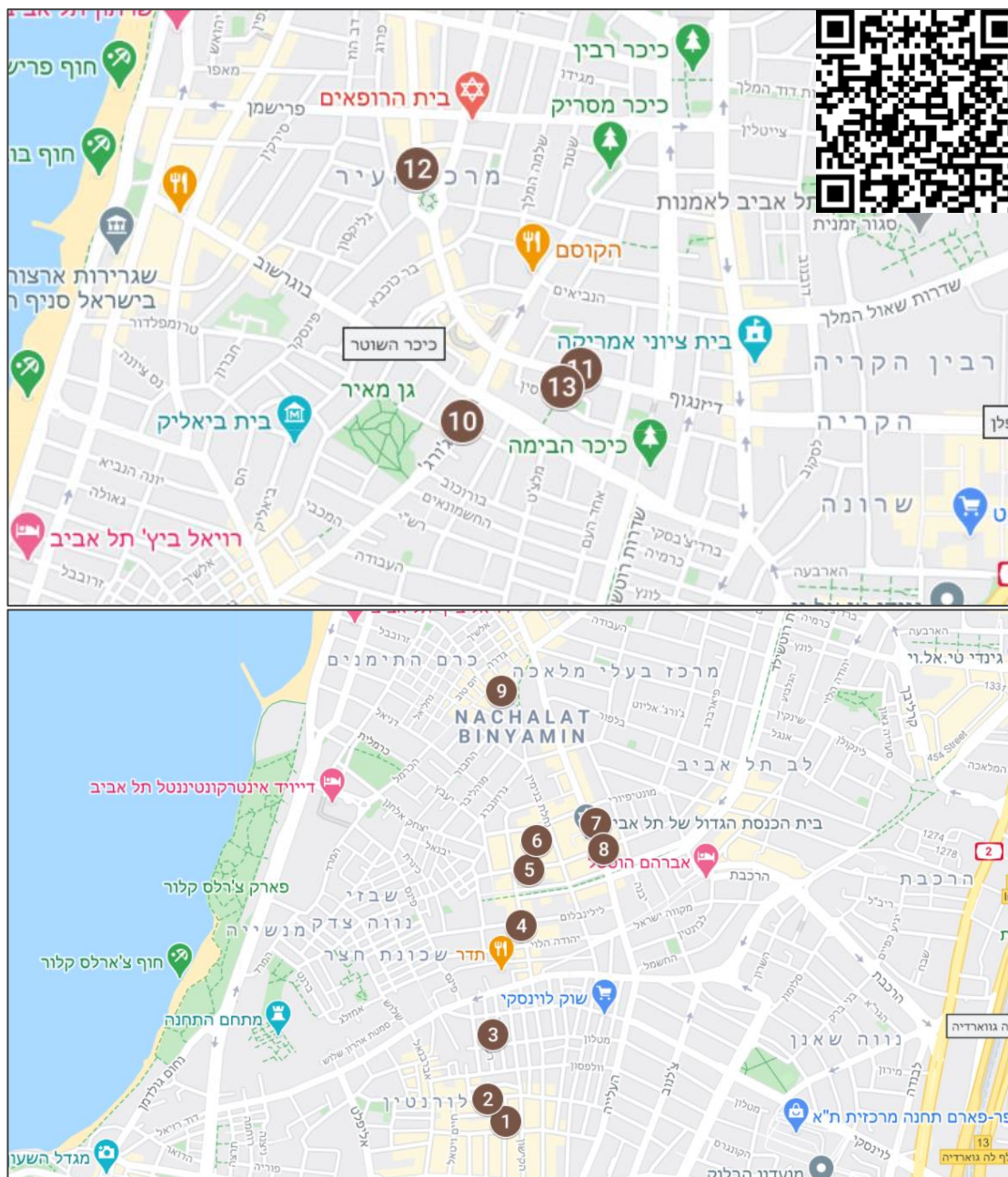
נגישות: בר נגישות

ציוד נדרש: אין

אתרים בתשלום: מוזיאון הלח"י

מפת המסלול

מתוך : גוגל המפות שלי

תיאור האתרים שבמסלול

מוזיאון הלח"י – בית יאיר (1), רחוב אברהם שטרן 8, שכונת פלורנטיין.

במקום זה נרצח יאיר שטרן מפקד הלח"י. בשנת 1942, מאס השלטון הבריטי בפעילות של הלח"י נגדו והחליט לשים לה קץ. הבריטים הבטיחו פרס של 1,000 לירות (הון עתק באותה תקופה) על ראשו של המפקד. בעקבות הלשנה (אם כי יש הטוענים כי מדובר במודיעין מוצלח), הצליחו הבריטים לעלות על עקבותיו של אברהם שטרן ולגות כי הוא מסתתר בדירתם של טובה ומשה סבוראי. ב-12 בפברואר 1942, לאחר שהוצא ממחבואו בדירה ונעצר, הוציא קצין הבולשת הבריטי ג'פרי מורטון את אקדחו וירה בראשו של יאיר מטווח אפס. יאיר מת במקום.

דירת המסתור הראשונה של יצחק שמיר (2), רחוב (הרב) ידידיה פרנקל 18 קומה 3, פלורנטיין.

במשך התקופה שבה ניהלה הבולשת הבריטית מצוד אחר יצחק שמיר, הוא גידל זקן ופאות, לבש קפוט, חבש כובע סמט וכינה את עצמו "הרב שמיר". בדצמבר 1941, נאסר שמיר ונכלא במחנה המעצר מזרע. בספטמבר 1942, נמלט שמיר מהכלא בלוויית חבר הלח"י אליהו גלעדי. הם הגיעו לביתו של ירחמיאל אהרונסון (שכונה "אלישע". ירחמיאל אהרונסון ייהרג מאוחר יותר, ב-19.3.1944, ברחוב מזא"ה ליד בית מס' 33, לאחר מרדף של הבריטים אחריו) והוא סידר להם מקום לינה בחיפה, דאג להחלפת בגדיהם למדי נוטר (לגלעדי) וקצין פולני (לשמיר) ולהעברתם למרכז הארץ. פעיל הלח"י משה טבע (שרק שלושה שבועות קודם לכן נשא את אסתר לאישה והתגורר באותם ימים בחדר בביתם של מחותניו, יצחק ורחל נחמיאס) קיבל הוראה ממפקדיו בלח"י לאסוף את שמיר ממקום מחבואו ליד נחל הירקון. טבע הביא את שמיר לביתו זה שבשכונת פלורנטיין, לאחר שקיבל רשות מאביה של רעייתו הטרייה להחביא בחדרם מבוקש "חם" של הלח"י. כשהגיעו הביתה, תהתה הרעיה הטרייה היכן שמיר יישן, ומשה טבע ענה ללא היסוס: "מה זאת אומרת היכן? איתנו במיטה".

משכנו השני של עיתון המחתרת של הלח"י (3), רחוב רענן 23, שכונת פלורנטיין

"מְבָרֵק" היה עיתון יומי ישראלי שהופיע מדצמבר 1947 עד ספטמבר 1948 והוא מסמל את מעבר תנועת הלח"י מתנועה מחתרית לתנועה פוליטית. העיתון החל לצאת לאור בעברית כעיתון ערב ב-20 בדצמבר 1947, לאחר שהכוחות הבריטיים יצאו מאזור תל אביב, והלח"י – שעד אותו רגע היה גוף מחתרתי – היה לארגון גלוי.

פעולת לח"י (4), רחוב הרצל 14

במקום זה ביצע הלח"י ניסיון שוד בראשית שנת 1942. שני אנשי לח"י, יהושע בקר, שנידון לאחר מכן למיתתו, ולאחר ערעור הומתק עונשו למאסר עולם, וניסים ראובני, שנידון לאחר מכן ל-14 שנות מאסר, התנפלו על פקיד המשביר המרכזי בשעה שיצא מסניף בנק הפועלים ברחוב הרצל בתל אביב. ניסיון השוד כשל ותוצאותיו היו טרגיות: שני אזרחים נהרגו מירי השוטרים הבריטיים שדלקו בעקבות השודדים.

בית פויכטונגר-גילוף (5), רחוב אחד העם 24

בית זה היה אחד ממקומות המסתור של יצחק שמיר. בית מנחם גילוף היה ביתו של אחד משישים מייסדי תל אביב. הבית יועד לשימור מחמיר, אך הוצא מרשימת האתרים לשימור, נמכר לזימים ונהרס. הבניין עצמו אינו קיים, אך הבתים שהיו לידו שומרו. מצידו האחד נמצא בית ליטווינסקי (בית מספר 22), שעבר שימור, ומצידו האחר (בית מספר 24), נשמר האיקליפטוס בחצר, אך הבית נבנה מחדש וכיום עומד שם מגדל רוטשילד 17.

משכנה הראשון של מערכת העיתון מברק (6), רחוב אחוזת בית 3

מקום משכנה הראשון של מערכת העיתון מברק, עיתון יומי ישראלי שפעל מדצמבר 1947 ועד ספטמבר 1948. תחילה, שכנה מערכת העיתון ברחוב אחוזת בית ובהמשך עברה לרחוב רענן 23 בפלורנטין.

פעולת הלח"י "שוד הבנק הפולני" (7), רחוב אלנבי 95

בשלושה בדצמבר 1946, יזם ארגון הלח"י בפיקודו של יעקב גרנק (שכונה "דב הבלונדיני") פעולת החרמה. במילה "החרמה" השתמש ארגון הלח"י כדי לתאר פעולות שוד שנועדו לממן את פעולות הארגון. בפעולה זו, תכנן הארגון לשדוד את הבנק הפולני פק"או, ברחוב אלנבי 103. במהלך הפעולה, נפצע גרנק בבטנו והובהל לבית החולים הדסה, ששכן ברחוב בלפור הסמוך.

פעולת הלח"י "שוד בנק ברקליס" (8), פינת רחוב אחד העם

ב-26 בספטמבר 1947, פיקד גרנק על שוד הבנק שנחשב לנועז ביותר בימים של טרם הקמת המדינה. שלוש חוליות, בפיקודו של יעקב גרנק, המכונה "דב הבלונדיני", תקפו שריונית בריטית אשר פעלה מטעם בנק ברקליס ברחוב אלנבי 103 בתל אביב. בפעולה נהרגו ארבעה שוטרים בריטים ונפצעו ארבעה אזרחים. בכניסה לבנק (כיום בנק מרכנתיל), יש עמוד זיכרון לפעולה זו ובו כיתוב הסבר.

תחנת השידור המחתרנית "קול המחותרת העברית" (9), רחוב השומר 3

במקום זה, על הגג, הפעיל הלח"י תחנת שידור מחתרנית: "קול המחותרת העברית". הקריינית בתחנת השידור הייתה גאולה כהן (אימו של ח"כ צחי הנגבי), ששידרה בשם המחתרתי אילנה. הקריין היה מרפיש נתן, שכינויו בלח"י היה גד, וטכנאי השידור היה יעקב יצחקי (אלכס). גאולה כהן נתפסה בפברואר 1946 ונכלאה בכלא הנשים בבית לחם. היא ניסתה לברוח מהכלא שלוש פעמים.

תחנת קשר ומסתור של פעילי לח"י (10), רחוב המלך ג'ורג

בבניין זה פעלה מכבסה שהייתה שייכת למשפחת גינסבורג. שם אחסן יצחק שמיר את בגדיו לפני שנאסר. המקום שימש גם תחנת קשר לחברי לח"י. הודעות הושארו אצל בני הזוג גינסבורג במכבסה, והועברו לחברי המחותרת. שמיר הגיע לשם לא פעם על מנת להעביר ולקבל הודעות.

דירת מסתור (11), רחוב דיזינגוף 30

ב-27 בינואר 1942, פרצו אנשי הבולשת הבריטית ה-C.I.D., לדירת מסתור של הלח"י שהייתה בקומה השלישית של בניין זה, דירת משפחת מסר, בחדר ששכר לוחם הלח"י זליג ז'ק. בדירה שהו באותה עת ארבעה אנשי לח"י. הבריטים פתחו באש ופצעו אותם קשה. אברהם אמפר וזליג ז'ק נפטרו אחר כך מפציעיהם. השניים האחרים – יעקב לבשטיין ומשה סבוראי, ממנהיגי הלח"י אשר בביתו נתפס ונרצח יאיר שטרן – נתפסו ונכלאו. זו הייתה מכה קשה ללח"י.

מפקדה של הלח"י (12), רחוב דיזינגוף 89

המפקדה של הלח"י שכנה בביתם של גבריאל ודניאל מסרי. גבריאל נולד ב-14.1.1914 בעיר איזמיר שבטורקיה להוריו שרה ומרדכי אהרן, שהיו ציונים ושעלו לארץ ישראל עוד בשנת 1923. המשפחה, על חמשת בניה, התיישבה בירושלים, ואחר עברה להתגורר ברחוב שטיין בנווה צדק בתל אביב. גבריאל סיים את לימודיו בבית הספר אליאנס (של כ"ח) ואחר כך למד בתיכון למסחר. לאחר סיום לימודיו, נכנס לעבוד במשרדו של אביו, שהיה סוכן של חברת הסרטים "פרמונט" בארץ ישראל ובכל המזרח התיכון.

בשנת 1936, בעת המאורעות, התקבל גבריאל לארגון ההגנה ושמר על הגבול המזרחי של תל אביב מפני הפורעים הערבים. מההגנה עבר לאצ"ל והשתתף בפעולות נגד ערבים, כגון הטלת פצצות על הרכבת. עם הפילוג באצ"ל, הצטרף עם אחיו דניאל (שכונה בוקי) ללח"י, וכינויו היה צוריאל. משפחתו אהדה את מחתרת הלח"י ואפשרה ליאיר, שאביו הכירו בנסיעה לחו"ל, להשתמש בדירתם ברחוב דיזינגוף 89 בתל אביב.

ביתו של שמיר (3), רחוב חיסין 13

בבית זה, בית יוסף קליר, התגורר שמיר עם רעייתו שולמית ועם ילדיהם יאיר (לימים שר החקלאות) וגלעדה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-19. הם גרו בדירה בקומה ג'. משם עברה המשפחה לצפון תל אביב, לרחוב שרת 34, שם גם נקבע שלט המציין את מגוריהם במקום. (מידע נוסף על המקום אפשר למצוא באנציקלופדיה "תל אביב 100 – האנציקלופדיה העירונית", בערך "בית קליר, דירת יצחק שמיר", שכתב דני רכט).

טבלת פעילות – מהלך יום השדה

מקום הפעילות	נושא הפעילות	תיאור הפעילות	הערות	זמן	ציוד מיוחד
מוזיאון הלח"י (1) רחוב יאיר שטרן 8 תל אביב	דיון בנושא תנועת המרי העברי הלח"י ומפקדה אברהם "יאיר" שטרן	ביקור במוזיאון, טרם הכניסה נתבונן בשלט ההנצחה לזכרו של אברהם שטרן המוצב סמוך לכניסה למוזיאון.	יש לתאם הגעה בשעות פעילות המוזיאון	כ-45 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 1
דירת מסתור (2) ברחוב ידידיה פרנקל 18	משמעות המושג "דירת מסתור" של לוחמי מחתרת	שיח עם התלמידים, בשאלה מדוע נדרשת דירת מסתור ומה נדרש לדעתם להיותה ראויה לשימושה	לחדד : מה נדרש מיצחק שמיר בזמן שהותו בדירת המסתור ובשימוש בזהות בדויה?	כ-15 דק'	
מערכת עיתון "מברק" (3) רחוב רענן 3	עיתון הלח"י בעת המעבר מגוף מחתרתי לגוף פוליטי	קריאת קטע עיתונות שעוסק בעיתון "המברק" המצורף לכרטיסיית ההדרכה 2	להתייחס לתרומת עיתון מחתרתי למאבק ולרעיון לאומי	10 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 2
שוד קופאי המשביר המרכזי (4) רחוב הרצל 14	דיון ערכי-מוסרי בשאלת הנכונות להקרבה של פעילי המחתרות ושל האזרחים לשם השגת מטרות הארגון והמטרות הלאומיות	קריאת קטע עיתונות המתאר את המחיר הקשה שהיה לפעולה זו ודיון פתוח בנושא		15 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 3
בית פויכטונגר-גילוף (5)	דירת מסתור של לוחמי המחתרת	מדוע צריך דירות נוספות למסתור?		15 דק'	
מקום הראשון של מערכת העיתון "מברק" (6)	סיפורה של ח"כ גאולה כהן	גאולה כהן ופועלה בזמן חברותה בארגון	מידע נוסף על גאולה כהן יינתן בכרטיסיית הדרכה 6	10 דקות	סיפורה של ח"כ גאולה כהן

שוד הבנק הפולני (7) אלנבי 95	דיון בדמותו של לוחם מחתרת לח"י באמצעות תיאור דמותו של יעקב גרנק, שכונה "דב הבלונדיני"	דיון בדמותו של "דב הבלונדיני" וניתוח פעולתו כפי שהן מוצגות בתחנה זו	נעזר בקריאת התוכן שבעמוד ההנצחה הסמוך למבנה. צילום עמדת ההנצחה לשם זיהוי העמדה,	15 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 4
לוח זיכרון ברחוב אלנבי 103 (8)	סיפור פעולת השוד המורכבת שהתרחשה ב26/9/1947	ניתן להמשיך לדון בדמותו של "דב הבלונדיני".	נעזר בקריאת התוכן שבעמדת ההנצחה הסמוכה למבנה	10 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 5
תחנת שידור מחתרתית של "קול המחתרת העברית" (9) ברחוב השומר 3, תל אביב תחנת קשר ומסתור של פעילי לח"י (10)	עיסוק בנשים לוחמות במחתרת דרך דמותה של שדרית המחתרת גאולה כהן	הסבר ולאחר מכן קיום שיח עם התלמידים	נעזר בקטע עיתונות שתיאר את פועלה של גאולה כהן כשדרנית בתחנת הרדיו המחתרתית	10 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 6
דירת המסתור (11), מפקדה (12) ביתם של גבריאל ודניאל מסרי	שימוש בדירות מסתור לפעילות לח"י בזמן הפרעות			10 דק'	כרטיסיית הדרכה מספר 7
בית שמיר (13), בית יוסף קליר, רחוב חיסין 13	התמקדות באורח החיים הפשוט והצנוע שאפיין את דרך החיים של יצחק שמיר גם כשכיהן במשרות בכירות ביותר בשירות המדינה, אורח חיים שהוא מופת ודוגמה כיום	השוואת אורח החיים הצנוע ביותר והמסור לארץ ישראל של יצחק שמיר לאורך כל תחנות חייו לאורח החיים של מנהיגים ושל פוליטיקאים כיום. מה אפשר ללמוד מההשוואה ומהו המודל הנכון לאורח חיים של מנהיגים.	מנהיג ראוי	25 דק'	כרטיסיות הדרכה מספר 8 + 9

כרטיסיות הדרכה

כרטיסיית הדרכה 1 – מוזיאון הלח"י, רחוב יאיר שטרן 8

שלט ההנצחה שמול מוזיאון הלח"י, רחוב יאיר שטרן 8, שכונת פלורנטין, תל אביב. צילום: הניה מליכסון.

כרטיסיית הדרכה 2 – משכנה השני של מערכת עיתון "מברק"

העיתון הוקם במטרה להשפיע על הבחירות הקרבות של האספה המכוננת. את העיתון הוציאו ארגון הלח"י ומפלגת תנועת העם למדינה עברית בראשותם של יגאל הורוביץ ובנימין לובוצקי. לוביצקי היה גם עורכו הראשון של העיתון לצדו של המשורר אוריאל הלפרין (יונתן רטוש).

במרס 1948, התפטר לובוצקי מתפקידו בעיתון בשל מחלוקת על אופיו הפוליטי של העיתון. החליף אותו בתפקיד אליהו עמיקם.

העיתון יצא בשתי תבניות: בימי חול כלל העיתון דף יחיד בעל שני עמודים; בימי שישי כלל העיתון שמונה עמודים. מערכת העיתון שכנה ברחוב אחוזת בית 3 בתל אביב. מאורח יותר עברה לרחוב רענן 23.

סך הכול, יצאו לאור 234 גיליונות של העיתון, למעט גיליונות סוף שבוע שלא מוספרו, ובשיא תפוצתו הופץ ב-7,000 עותקים במחיר של 10 מיל.

בעיתון פורסמו ידיעות פוליטיות ומאמרי פרשנות, ובנוסף שירים אקטואליים מאת מרדכי שלו, כמענה לשיריו של נתן אלתרמן שפורסמו ב"דבר".

בשל חילוקי דעות פנימיים, לא היה לעיתון קו מערכתי אחיד, ועל אף שהארגון התנגד לתנועת העבודה, במאמר המערכת הראשון התייחסו לברית המועצות כאל בת בריתו הטבעית של העם העברי. בעיתון נכתבו התבטאויות רבות נגד השלטון הבריטי וביקורת כלפי הממסד הישראלי לפני הכרזת המדינה ולאחריה, ולכן הופעלה עליו צנזורה רבה.

במהלך 1948, נכתבו מאמרים תקיפים נגד הרוזן פולקה ברנדוט ונגד עיתון "הארץ" שאהד אותו. בעשרה בספטמבר, נכלא העורך אליהו עמיקם בכלא שאטה בשל עבירות צנזורה ובשל מאמרי ביקורת שפרסם העיתון נגד ברנדוט על חיפוש שנערך במחנה הלח"י בשיח' מוניס. שבוע לאחר מכן, ב-17 בספטמבר, רצחו אנשי הלח"י את ברנדוט, ומועצת המדינה הזמנית הוציאה את "הפקודה למניעת טרור", עצרה פעילי לח"י, החרימה את הציוד שהיה במשרדי העיתון ולמעשה סגרה אותו (מקור: הערך "עיתון מברק" בוויקיפדיה).

Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

מערב, 30.09.1948, page 1

משפט „מברק” נדחה לפי שעה

בפני גטיא בית הדין המחוזי בת"א עמה להתברר דינם של עורך „המברק”, המו"ל של עתון זה ובעל הדפוס בעוון בזיון בית המשפט. בזמנו פרסם „המברק” מאמר ראשי בי קשר למאסרם של חמשת הברייטים הנאשמים בריגול ובו ציין כי המאסר של החמשה הוא מעשה ביום של הממשלה וכי בית הדין הכין כבר את פסק הדין.

לפני התחלת המשפט הופיע באולם בית הדין גם פרקליט המדינה, עו"ד יישווביץ והודיע כי מפאת המצב השורר עתה בבית הסוהר ביפו אין אפשרות להעביר את הנאשמים להיות המשפט וז"א מבקש לדחות את הברור. כב' השופט החליט לדחות את המשפט לזמן בלתי מוגבל.

כרטיסיית הדרכה 3 – רחוב הרצל 14, שוד קופאי של המשביר המרכזי בשעה שיצא מסניף בנק הפועלים

בתשעה בינואר 1942, התנפלו שני אנשי לח"י על פקיד המשביר המרכזי בשעה שיצא מסניף בנק הפועלים ברחוב הרצל בתל אביב. הם חטפו מידי תיק ובז 1,000 לירות וניסו להימלט. הקהל שהיה במקום פתח במרדף אחרי השודדים. אחד מהם נמלט לסמטות נווה צדק, ושוטרים בריטים תפסו אותו. השני נמלט אל תוך המחסן של קולנוע עדן. במהלך המרדף במחסן הקולנוע, בניסיון לפגוע בנרדף, ירה השוטר הבריטי לתוך הקהל שהיה במקום והרג שניים. שני ההרוגים היו מתתיהו פדרמן נהג קטר בן 19, בן יחיד להוריו, ואברהם בן אברהם, גר צדק בן ארבעים, סבל באגד, שהניח אחריו שישה ילדים ואישה בהריון. שני אנשי הלח"י שנתפסו היו יהושע בקר בן ה-21 וניסים ראובן בן ה-19. ב-23 בינואר 1942, הובאו השניים לפני שופט חוקר. השופט פסק כי יש להעמיד את השניים לדין על עבירות שוד ורצח. משפטם החל בבית המשפט בירושלים ב-25

בפברואר. במשפט ישבו שני שופטים בריטים ושופט יהודי. הסגור היה עורך הדין מקס קריצמן, מעורכי הדין הידועים בארץ ישראל באותה עת שהיה סגורם של רבים מאסירי המחתרות. בשמונה במרס, הרשיע בית המשפט את הנאשמים. נסים ראובן נדון ל-14 שנות מאסר ועל יהושע בקר הוטל עונש מוות. ערעורם בפני בית המשפט העליון המנדטורי, בהרכב של שני שופטים בריטים והשופט היהודי גד פרומקין, נשמע עוד באותו חודש ונדחה. בני משפחתו של יהושע בקר השתדלו למען הצלת חייו, ובעת שהנציב העליון נסע לאנגליה, חתם סגנו וממלא מקומו, ב-21 באפריל 1942, על המרת עונשו למאסר עולם והוא נכלא בכלא עכו. בקר היה בין האסירים שנמלטו מכלא עכו במהלך הפריצה לכלא עכו בארבעה במאי 1947, והסתתר עד קום המדינה. לימים החליף את שמו ליהושע ישראלי. נסים ראובן ("ניצ'קו") ברח ב-20 בפברואר 1948 עם 11 אסירי לח"י ואצ"ל מבית הסוהר המרכזי בירושלים דרך מנהרה שנחפרה למערכת הביוב.

דבר, יום ראשון, מרץ 08, 1942; מדור Front page

יהושע בקר נידון למיתה וראובן נסים למאסר 14 שנה

שנת, ומסרתה לעזור ליהודים בגולה ובגרי-מניה. הוא סיפר, כי נשבע למלא אחר כל המסורות אולם אילו ידע שצריך יהיה להשיג חמש באלמות, לא היה נשבע. כן סיפר כי קיבל הוראות על ידי אדם בשם הייב, שאין אנו מכירים אותו, להפגש באותו בוקר עם ראובן כמה רגעים לפני 8.30 בבוקר. אין כל ספק שאנו דוחים סיפור זה, אין אנו מתסטים כלל ועיקר שבקר היה אחד מאלה ששדרו את בספו של קיסטטין. כן קבע בית המשפט, שהבדור אשר נמצא בגיטו של פדרמן היה מאקדחו של בקר. ביחס לאברהם בן אברהם לא דן בית המשפט בדבר מאחר ששאלהו ו לא הועמדה לדיון. ראובן נמצא במרחק גדול יותר ואין לנו התשש שמה הוא ירה בפדרמן. אין אנו מקבלים את טענת התביעה כי גם ראובן שותף לפשע. אולם אנו משוכנעים, כי הכדור שנברק על ידי הסרדאנט הבריטי הוא הקלע שהוצא מגיטו של פדרמן ונורה מאקדחו של בקר. אנו מצאים איפוא, כי בקר אשם ברצח. אשר לראובן, מצאו בית המשפט אשם בכזו בלבד.

יהושע בקר, נמצאת חייב ברצח בהתאם לתאור בכתב האשמה. ייתכן שלא התכוונת להרוג את פדרמן, ואנו מניחים שכן הוא, אולם אין זה חשוב. יש רק עונש אחד, שבית המשפט יכול להטיל עליך והוא שתלי קח מכאן לבית הכלא ומשם תועבר לתא הגרדום ושם יתלו אותך בצואר עד מותך, ואלוהי הרחמים יחוס על נשמתך. העויד וליגמן ביקש המלצה לנציב העליון לחנינה. בית המשפט הודיע כי אין הוא יכול לתת המלצה כזו. השנים נכללו בסדר שירות ותועברו לכלא המרכזי. בקר לא הור ציא כל דיבור מפיו בשעת קריאת פסק הדין של מות. אולם בית המשפט ביום ו' היה כבר בלא שעה ארוכה. לפני שהשופטים נכנסו, משמרת השוטרים הוגברו. בשעת 12 בדיוק נכנסו השופטים. קריאת מסקניהדין ע"י היידי ארכה למעלה משעה וחצי. בענינו של בקר אמר השופט בן היתר: בקר נתן לנו הסבר שאנו יכולים לראותו כפאנאסטי מאד, היינו שהצטרף לאגודה חשאית כמה ימים לפני המעשה, חשב שמטרות האגודה קרו

בישיבת בית המשפט ביום ו' פנה יידי בית הדין אל נסים ראובן ושאל: היש לך מה להגיד? הסניגור עוה"ד וליגמן קם ואמר, כי ביחס לנסים ראובן, לא הוכח שהוא היה אחד המתפללים והמכנים את קר בן השור. אין לו עבירות קודמות וגילו 19½. מר הוקאן טסעם התביעה השיב, כי במקרה כזה אין להתחשב בחוסר עבירות קודמות. מעשה השור היה חמור ביותר וגרם למותם של שני אזרחים. התביעה דורשת עונש חמור. היידי: נסים ראובן, נמצאת לא אשם ברצח, אך אתה חייב בשור. נסיבות המשפט הן רעות ביותר. העונש המאכטימאלי שאתה עלול לקבל הוא מאסר עולם. ציינו בכבוד ראש אם לא להטיל עליך עונש זה. קיבלנו את טענת עוה"ד שלך שהנך צעיר מאוד ואין לך עבירות קודמות. לא נמלא את תפ קידנו לציבור אם לא נטיל עליך עונש כבד למדי ובית המשפט דן אותך למאסר ארבע עשרה שנה. הרשות בידך לערער על ההיוב והעונש. העויד שלך וראי ישיא, לך צעה. היידי פנה אחר כך אל יהושע בקר ואמר:

כרטיסיית הדרכה 4 – אלנבי 95, פרשת פעולת ההחרמה שיזם הלח"י שנודעה גם כ"שוד הבנק הפולני"

יעקב גרנק (נולד ב-22 ביולי 1923 ונפטר ב-26 בדצמבר 1948) היה חבר בלח"י ומפקד פלוגה בגדוד הפשיטה (גדוד 89) של חטיבה 8 במלחמת השחרור. נפל במבצע חורב בדצמבר 1948.

גרנק הצטרף ללח"י בשנת 1941. הכינוי המחתרתי שניתן לו היה "דב", ובפי חבריו כונה "דב הבלונדיני". במהלך שירותו בלח"י, ארגן וביצע פעילויות רבות נגד השלטון הבריטי, כגון: התקפות רבות על מתחמי צבא ועל מחסני נשק בריטיים בתל ליטווינסקי, פריצות למבני הבולשת הבריטית במגרש הרוסים בירושלים וביפו, ניסיון התנקשות בחייו של הנציב העליון הרולד מקמייקל, התקפה על שדה התעופה בכפר סירקין, שעליה גם פיקד, מבצע לחילוץ ישראל אלדד ופעולות שוד ("החרמות") למימון פעולות המחתרת. אחת הפעולות הייתה השוד בבנק הפולני.

בשלושה בדצמבר 1946, במהלך פעולת שוד שנכשלה בבנק הפולני פ-ק-או ברחוב אלנבי בתל אביב 103, נפצע גרנק בבטנו והובהל לבית החולים הדסה ששכן ברחוב בלפור הסמוך. נחמיה בן-תור, היסטוריון הלח"י, כתב על פציעתו של "דב":

פרופ' מרכוס מיהר להכניס אותו לחדר הניתוח. התחיל לנתח, ואל המסדרון הגיע יעקב בנאי, "מזל", שהיה מפקד החטיבה הלוחמת. בבית החולים היו שוטרים יהודים ומזל אמר להם שישמרו על הפה ולא יגלו לאנגלים, כי הם רצו להוציא את "דב" מיד אחרי שיסיים בחדר הניתוח. שני שוטרים אנגלים הגיעו וביררו אם אכן הגיע הפצוע מהשוד. השוטרים היהודים סיפרו שהוא נפטר וירדו איתם למטה, לחדר המתים. האנגלים ביקשו לראות במו עיניהם, והשוטרים הצביעו על אחד המתים, ששערו היה בלונדיני. זה הספיק לבריטים.

לאחר שנותח, הצליחו לוחמי לח"י להבריא את דב הפצוע מבית החולים במונית מתחת לאפס של הבריטים. הוא הובא למקום מסתור ושם טיפלו בו אנשי המחלקה הרפואית של הלח"י. לאחר שבועות מספר, התאושש וחזר לפעילות. בפעולה זו נהרג לוחם הלח"י מנחם ריבנבך (מרדכי).

*עמוד זיכרון לזכר האירוע נמצא במקום הפעולה, ברחוב אלנבי 95. צילום: הניה מליכסון

*מצורף קטע מעיתון "מעריב" על יעקב גרנק (דב הבלונדיני)

סיפורו של דב הבלונדיני

מאת ליאורה קרן

בשנת 1944 נקרא לשוב מן הגטאות. שכן מחתרת לח"י היכנסה פעילות תנועה בבריטים לאחר רצח חברים אלישע. ביולי 1944, כאשר המערכת הנאצית התמוטטה ולמרות ש"עזרת אשוויץ" היתה ידועה היטב, נשארו כידוע גבולות הארץ סגורים בפני הניצולים. הייסוד היהודי ראה בנציב העליון הרולד מקמיקל: את אחד האחרים הישירים לנציב. בנסינות ההתנשקות בנציב לקח חלק נכבד גם דב. בשלהי 1945 היה דב מפקד מחלקת הפעילות של לח"י בירושלים. כיוון לפעולה משותפת של "אצ"ל ולח"י נקבע מרכז הבולשת הבריטית — משרד הסי.אי.די. במגרש הר"ר סיס. דב היה מפקד המורצים, "ראשון נכנס ואחרון יצא". אחת הפעילות המוצלחות של לח"י שתוכננה וביצעה בסיקורו של הבלונדיני הגבוה היתה חזירה לשדה התעופה של חיל האוויר הבריטי בכפר סירקין ופיצוץ שטונה מטוסי קרב. בדצמבר 1946 נהרגו קומות לח"י והוחלט, "להחריש כסף" באמצעות שוד בנקים ומסדות כספיים שהונס מבוסס בחברות כינות באנג' לית, כגון ברקליס-בנק למשל. בעקבות מעשי שוד אלה גורע דב בחוצות חל אביב כ. שוודי הבלונדיני. במאי 1948 הצטרף דב לשורות צה"ל. בי משכורתו הראשונה הלך לקנות עט ומחברת לכתוב בה שירים. "דב", שאלו חבר, "מעשי שוד רבים כל כך בצעת ולא עלה בידך עד עתה לרכוש עט נובע ומחברת זו" — "אמר לך דבר", השיב לו דב בתקיפות, "בת" קופת המחתרת לא נגעתי אף בשרוך נעל אחד ולא לקחתי לעצמי מרובה. הכל היה קודש למחממה נגד השלטון הזר". אכן, כבר מיומו הראשון בי צבא היה דב חיל של מדינת ישראל. עט עברו כאיש מחתרת גמר. במלחמת הקוממיות היה דב למפקד פלוגה בגדוד הקומנדו של משה דיין. הש"ח התפ" בכבוש משרת עיראקיסטאדיו. נפל בקרב על עוג'ה-עלחמיר (ניצ"ה) במבצע "עין" (מבצע "חורב"), בדצמבר 1948. בראש סיפוריו הסתיי ער בקרב, אך לצאת ממנו לא זכה. בשיחה שנערכה בבית ראש הממ"ד שלה חודשים אחדים לפני מותו של דב, אמר לו דוד בן גוריון: "אני בטוח שאתה תהיה בין הראשונים שיכתערו על העיר העתיקה. אך אם כבר תהיה על החומות ותוכרז הפוגה ותקבל פקודה לחזור לאחור וחברך מהלחי המקימים מסגרת עצמאית בירושלים, לא יצייתו — בקול מי תשמע?" השיב דב: "בקול מצ"פ ונ"י". כזה היה דב. בעל עוז אישי, אימפולס קרבי, אידיאליסטי.

דב הבלונדיני היה אנדה ונחלת המעטים, עד שבא אורי מילשטיין וקרע מעליו את הקורים וחשף את דמותו של חבר לח"י זה והפכו מחדש לאגדה, הפעם — נחלת רבים. לא דב הבלונדיני היה זקוק לאורי מילשטיין, אלא אורי מילשטיין, המופר הצעיר שנולד וגדל בארץ ושמעולם, כך הוא מעיד, לא פגש בשמו של דב בספרי הלימוד ובמסכתות הר"ר גבורה, הוא שהיה זקוק לדב הבלונדיני. ואנחנו היינו זקוקים לו. "גילוי של דב וגילויים של אנשים ומאורעות אחרים מאותה תקופה בא עלי כהפתעה", כותב מילשטיין ב"הקדמה לספרו, "דב הבלונדיני" (הוצ. רמזור, 1968).

יעקב גרוס (דב הבלונדיני) גולד בלודי בטי באב הרפיג (1923). כן ששעשרה היה כשלקח חלק בהגנת העיר ורשה בפני הגרמנים, והוא ברח משם ומצא מקלט בפנימיה של ביתר. בוילנה, כשהגיע יעקב לארץ ישראל והשנה שנת 1940, היה הארגון הצבאי הלאומי מפולג לחבורה של יאיר ולחבורה של דוד רואל. יעקב נחפס "במחלה השטרניסטית". מאז ירד / מחתרת, נקרא "דב" ולי ימים זכה בכינוי "הבלונדיני הגבוה". בראשית 1942 באה תקופת שפל לאנשי המחתרת הלוחמת. יאיר אברהם שטרן נרצח. אנשי הלחי נדרסו הן ע"י השלטון הבריטי, הן ע"י מוסדות הישוב המאורגן והן ע"י חברי אצ"ל שהוריעו על הסקת הפעילות נגד הבריטים בזמן מלחמת העולם השנייה. בעידודו של נתן ילין-טור, התגייס דב למשטרה הישובים והיה "לנוטר."

כרטיסיית הדרכה 5 – (תחנה 8 במסלול הסיור) אלנבי 103 פינת אחד העם. פעולת שוד בנק ברקליס

* בכניסה לבנק (כיום בנק מרכנתיל) יש עמוד זיכרון לזכר פעולה זו הכוללת כיתוב סבר.

ב-26 בספטמבר 1947, פיקד גרנק על שוד בנק שנחשב לנועז ביותר טרם הקמת המדינה: שלוש חוליות בפיקודו של יעקב גרנק תקפו שריונית בריטית אשר פעלה מטעם בנק ברקליס ברחוב אלנבי 103 בתל אביב.

על הפעולה נכתב בעיתון "הארץ" (נלקח מארכיון עיתון הארץ)

נשדד בנק ברקליס בתל אביב ע"י אנשי לח"י

"אחד המתקיפים החל להוציא מן המכוננית את השקים עם הכסף. השק הראשון היה מגואל בדם השוטרים. צעיר גבוה, יפה תואר, שלדברי עוברים ושבים אפשר היה להישבע כי הוא אנגלי, עלה למכוננית ובמומחיות רבה הוריד מהצריח מכונת ירייה מסוג ברן. ארבעה צעירים נראו מיד אחר כך סוחבים את שני השקים, זוג אחר זוג. כובש מכונת הירייה, שהיה כנראה מפקד הפעולה, צועד אחריהם עם הכלי הנכבש".

בפעולה נהרגו ארבעה שוטרים בריטים ונפצעו ארבעה אזרחים. הבריטים דלקו אחרי התוקפים, ואילו נאלצו לזרוק שק מלא שטרות כסף. מתוך 105,000 לירות שנשדדו, נשארו בידי השודדים רק 45,000. (גרנק ואנשיו חזרו לבנק ברקליס ב-28 באפריל 1948, שבועיים לפני הכרזת המדינה, ובפעולה מהירה, ללא פתיחה באש, שדדו 200,000 לא"י. זאת הייתה פעולת ההחרמה הגדולה ביותר של לח"י).

Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

הצפה, 17.09.1940, page 1

שוד לאור היום בסניף אפי"ן בתל-אביב

נפץ חזק, מה שעורר בהלה בסביבה, שתוֹ שביה מיהרו כולם למקלטים, בחשבם, שאירעה הרעשה מהאוויר.

נהג, העובד בתחנת המכונניות בפינת רחוב גורדון, הרגיש בראשונה במה שקרה והתחיל לרדוף במכונניתו אחרי השוֹ יתודה ורחוב הגליל, בכיוון רחוב חובבי ציון. הנהג רדף אחרי השודדים אף בר־חוב הגליל, שם פתחו עליו השודדים ביריות מאקדוחיהם והיה נאלץ להפסיק את הרדיפה אחריהם. הוא ניצל בנס מכ־דור שעבר ליד רֶקתו.

המשטרה הגיעה לבאנק סעבור כמה דקות ופתחה בחקירה. כל המנגנון המש־טרי גויס ועבד עבודה קדחתנית.

יצויין, שב־ליל ב' נגנבה מכוננית פ־טית בתל אביב וסבורים, שהשודדים נס־עו באותה המכוננית.

נראתה לאחרונה כשהיא נעצרת ברחוב יהודה הלוי ושני אנשים נכנסו במרוצה אל בין האילנות ונעלמו באחד הכתים ברחוב ביל"ו. אקדח אֶבטומאטי נמצא על הקרקע בקרבת האילנות, אולם בחי־פוש שנערך מיד על ידי המשטרה באותו בית־לא נמצאו שום עקבות אחרי שני האנשים האלה. בהמשך החיפוש נמצא מסווה שחור, בעל האופנוע יהושע זטלר נאסר. המכוננית נמצאה כשהיא ניוקת ברחוב המגיד וכמות של כדורי אקדח מגודלים שונים נמצאה בתוכה.

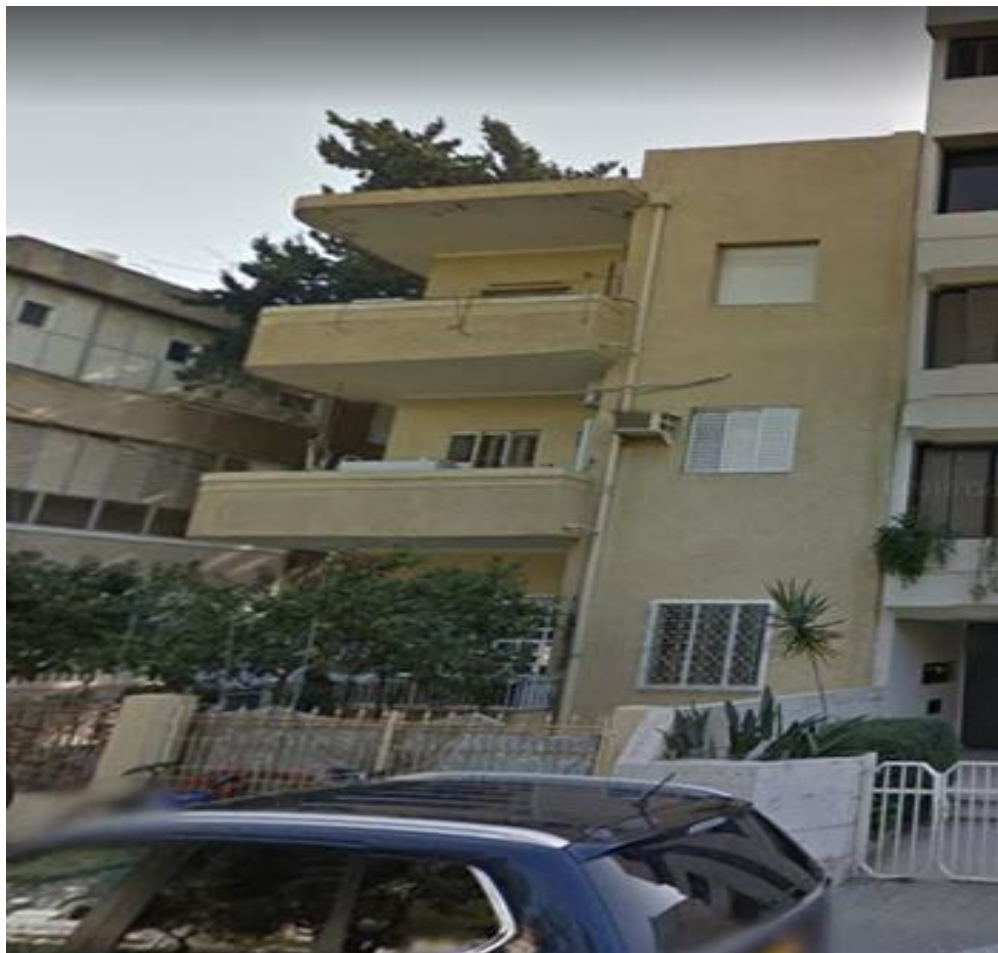
הכסף, שנשדד, היה מובטח בחברת ביטוח.

אותה שעה היתה אחרי סג־רת המשדד לקול, לא היה איש מלבד הפקידים בבאנק. השודדים התחילו ל־יות באוויר ואף בוגמנית של תא הקופאי, שניסה להשתמש באקדוחו סבורים, שנוֹרֶקָה גם פצצת זיקוקין, שהתפוצצה בקול

אתמול ב־11.45 בצהריים נכנסו ששה אנשים מזוינים, כולם פניהם במסוות, לסניפו הצפוני של באנק אנגלו פלשתינה בתל אביב, רחוב בן יהודה 89. הם ירו כמה יריות בפנים הבאנק וגם מחוצה לו כדי להבעית את הקהל. הם נמלטו אחר כך ובידיהם סכום של 4,406 לא"י וחצי, בשטרות כסף קטנים. הם ברחו במכוננית "מרצדס בנץ" מס' 2939, טאכסי פרטי התחיל רדף אחרי המכוננית הזאת ועקב אחריה עד לפינת חשמונאים ש־רות רוטשילד, ששם אבדה המכוננית הבורחת מעיני הנהג הרודף. הבורחים ירו כמה יריות על הטאכסי, וכדור אחד נקב את השמשה הקדמית שלו.

ברחוב החשמונאים נראה אחד השוֹר־דדים יוצא מתוך המכוננית וכידו נרתיק, שהימנו נשרו שטרות־כסף, הוא רץ ובא אל אופנוע שחיכה לו. קפץ ועלה על מושבו האחורי ושניהם נמלטו. המכוננית

בית מספר 48 ברחוב בן גוריון כיום, בבית זה נתפסו אנשי הלח"י שביצעו את שוד בנק אפי"ק.
צילום: הניה מליכסון

כרטיסיית הדרכה 6 – תחנת שידור מחתרתית של "קול המחתרת העברית"

הבינתחומי הרצליה

גאולה כהן, קריינית בתחנת הרדיו קול המחתרת העברית, ביקרה בתערוכת תולדות הרדיו בבית ספר סמי עופר לתקשורת

גאולה כהן, אשר קיבלה מטעם המרכז הבינתחומי הרצליה תואר "עמית כבוד" ביקרה בתערוכת "תולדות הרדיו" בבית ספר סמי עופר לתקשורת, שם מוצג משדר הרדיו באמצעותו שידרה ברדיו המחתרת לח"י, 61 שנים קודם לכן.

מאת מערכת אוונגרד

במהלך השנים נשמר המשדר אצל אספן מקלטי הרדיו מר ברונו פינטו.

בתמונה: הגב' גאולה כהן, בטקס עמית הכבוד במרכז הבינתחומי הרצליה.

בשנת 2005 נמסר המשדר למשמרת לבית ספר סמי עופר לתקשורת במרכז הבינתחומי הרצליה. המשדר מוצג בבית הספר במסגרת תערוכה קבועה לתולדות התקשורת והרדיו.

ביוני 2009, 61 שנים ממועד סיום השידורים של הלח"י, הוענק לגאולה כהן תואר "עמית כבוד" מטעם המרכז הבינתחומי הרצליה. לאחר הטקס, הוזמנה הגב' גאולה כהן לביקור באולפני הרדיו של בית ספר סמי עופר לתקשורת, שם הוצג לה משדר הלח"י שבמזוודה.

בשנת 2003 הוענק לגאולה כהן פרס ישראל בתחום 'מפעל חיים'.

גאולה כהן, ח"כ לשעבר מטעם מפלגת "חירות" החלה את דרכה הפוליטית כקריינית בתחנת הרדיו של המחתרת לח"י, תחת שם הכינוי אילנה. תחנת הרדיו, שימשה כאמצעי להפצת מסרי המחתרת ולגיוס בני נוער נוספים, בנוסף להפצת כרוזים ועיתונים. כיוון שהבריטים, אשר שלטו בארץ, ניסו לאתר ולתפוס את חברי המחתרת, היה השידור ברדיו בבחינת סכנת נפשות של ממש.

בתמונה: משדר הרדיו, אשר שימש את שידורי מחתרת הלח"י, לפני 61 שנים.

משדר הרדיו נבנה מחלקים שגנבו מהמחנות של הבריטים. הלח"י הצליחו להקים תחנת-רדיו חשאית, אשר חלקיה נאספו במזוודה, אותה העבירו ממקום למקום וכך שידרו. השידורים התקיימו פעמיים בשבוע.

בפברואר 46 נתפסה גאולה כהן בזמן השידור על ידי הבריטים והמשדר הוחסר. היא נכלאה בכלא הנשים בבית לחם, ממנו ניסתה לברוח שלוש פעמים. בפעם הראשונה לא הצליחה לצאת מהכלא, ובפעם השנייה, לאחר שהצליחה לברוח מבין כותלי הכלא, רדפו אחריה הבריטים ביריות בבית-לחם, עד שנתפסה. בפעם השלישית, כאשר הובאה לבית-החולים לאסירים במגרש הרוסים בירושלים, הצליחה ליצור קשר עם החברים מהמחתרת, אשר סייעו לה לברוח.

לאחר השחרור, חזרה גאולה כהן לשדר, עד לעזיבת הבריטים את הארץ.

בנוסף למשדר המקורי, בנו אנשי הלח"י משדר שני, שהיה העתק מדויק של המשדר הראשון ושימש את אנשי הלח"י עד הקמת המדינה.

כרטיסיית הדרכה 7 – דיזנגוף 30, דירת מסתור מחתרתית

ב-27 בינואר 1942, פרצו אנשי הבולשת הבריטית, ה-C.I.D., לדירת מסתור של הלח"י בקומה השלישית ברחוב דיזנגוף 30 בתל אביב, בדירת משפחת מסר. בחדר ששכר לוחם הלח"י זליג ז'ק, שהו באותה עת ארבעה אנשי לח"י. הבריטים פתחו באש ופצעו אותם קשה. אברהם אמפר וזליג ז'ק נפטרו אחר כך מפצעייהם. השניים האחרים – יעקב לבשטיין ומשה סבוראי, ממנהיגי הלח"י אשר בביתו נתפס ונרצח יאיר שטרן – נתפסו ונכלאו. זו הייתה מכה קשה ללח"י.

(מקור: ערך "דירת מטה לח"י (בית שולמית)", מאת דני רכט, באנציקלופדיה **תל אביב 100**)

Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

מעריב, 16.02.1990, page SF32

כך נתפס סבוראי

משה סבוראי, אברהם אמפר, זליג ז'ק ויעקב אליאב התאמנו ב-27 בינואר 1942 בנושק בחדר שכור בדירה ברחוב דיזנגוף 30 בתל-אביב. לדירה פרצו שוטרים בריטיים בראשותו של ג'פרי מורטון. הדבר היה שבוע לאחר פעולת לח"י, שבה נהרגו שני קציני המשטרה היהודיים שלמה שיף ונחום גולדמן והבריטי טרנטון. באותה פעולה תכננו אנשי לח"י להרוג את מורטון ואת וילקין, איש הבולשת, אך במקומם הגיעו למקום ברחוב יעל 8 קצינים אחרים.

מורטון סיפר בספרו *Just The Job*: שיהודי אחד קיבל 2000 לא"י והלשין עליהם. מכל מקום, שלושה מהם הרימו ידיים מיד. אליאב היה בשרותים וניסה להימלט. כל הארבעה נורו אף שלא גילו התנגדות למעצרים. אמפר וז'ק נפטרו מפצעייהם. אליאב וסבוראי אושמו בבית-החולים "דג'אני" ביפו. לימים נידון סבוראי למאסר עולם, עונשו הומר לעשר שנות מאסר והוא היה בין אלה שנמלטו מכלא ירושלים, בפברואר 1948.

כרטיסיית הדרכה 8 – תולדות חייו של יצחק שמיר

מידע בסיסי

לידה : 22 באוקטובר 1915 ברוז'ינוי שבאימפריה הרוסית (כיום בלארוס).

שנת עלייה : 1935.

תאריך פטירה : 30 ביוני 2012 (בגיל 96) בהרצליה, ישראל.

מקום קבורה : חלקת גדולי האומה, הר הרצל, ירושלים.

השכלה : אוניברסיטת ורשה, פולין.

מפלגה : הליכוד.

בת-זוג : שולמית שמיר.

רשימת תפקידים ממלכתיים שמילא יצחק שמיר

ראש ממשלת ישראל השביעי – כהונה ראשונה

10 באוקטובר 1983-13 בספטמבר 1984 (48 שבועות ו-4 ימים)

ראש ממשלת ישראל השביעי – כהונה שנייה

20 באוקטובר 1986-13 ביולי 1992 (5 שנים ו-38 שבועות)

יושב ראש הכנסת השישי

13 ביולי 1977-12 במרס 1980 (שנתיים ו-34 שבועות)

שר החוץ השביעי

10 במרס 1980-20 באוקטובר 1986 (6 שנים ו-32 שבועות)

שר הפנים העשירי

6 בינואר 1987-22 בדצמבר 1988 (שנתיים)

משך כל שנות פעילותו במערכת הפוליטית ובמילוי תפקידים ממלכתיים : 21 בינואר 1974-17 ביוני 1996 (22 שנים).

קורות חייו של יצחק שמיר

יצחק שמיר (יִצְחָקִי) נולד ב-22 באוקטובר 1915, י"ד בחשוון ה'תרע"ו, ונפטר ב-30 ביוני 2012, י' בתמוז ה'תשע"ב. שמיר היה ראש ממשלת ישראל השביעי ושר בממשלותיה, יושב ראש הכנסת, ראש האופוזיציה, מבכירי "המוסד" וממפקדי הלח"י.

לאחר שכיהן כיושב ראש הכנסת וכשר חוץ, נבחר שמיר לראש הממשלה השביעי (בממשלה ה-20) של מדינת ישראל עם התפטרותו של מנחם בגין מתפקיד זה באוקטובר 1983. שמיר כיהן כראש ממשלה לסירוגין במשך למעלה משש שנים. עמד עם יריבו הפוליטי, שמעון פרס, בראש ממשלת האחדות הלאומית שהוקמה ב-1984, ובה החזיקו השניים לסירוגין במשרות ראש הממשלה ושר החוץ (הממשלה ה-21 בראשות פרס והממשלה ה-22 בראשות שמיר). בשנים 1987-1988, כיהן גם כשר הפנים. ב-1988, ניצחה מפלגתו בבחירות, ושמיר עמד תחילה בראש ממשלת אחדות לאומית

נוספת (הממשלה ה-23), ולאחר "התרגיל המסריח", בשנת 1990, עמד בראש ממשלה צרה (הממשלה ה-24). שמיר פרש מראשות מפלגת הליכוד לאחר שזו הפסידה בבחירות לכנסת ה-13 בשנת 1992. עד ניצחונו של בנימין נתניהו בבחירות הפנימיות של הליכוד בשנת 1993, כיהן שמיר כראש האופוזיציה. שמיר פרש מהכנסת בתום כהונת הכנסת ה-13, בשנת 1996.

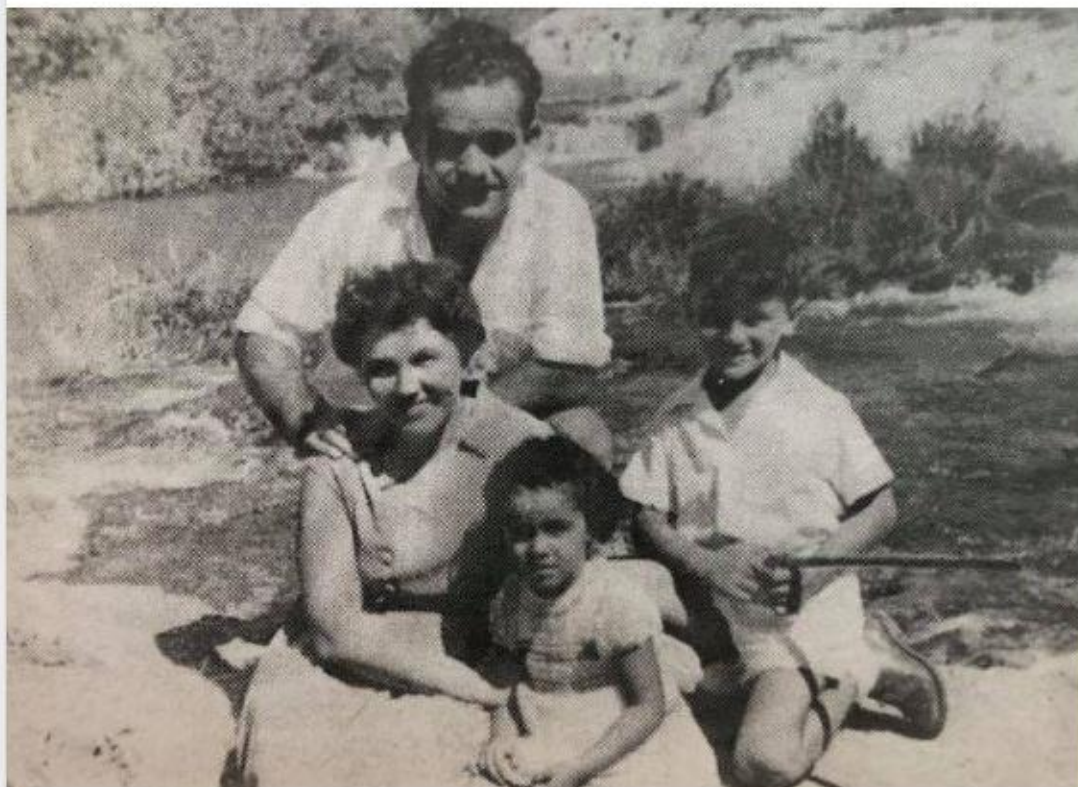
שמיר היה בעל קו מדיני נוקשה וחסידי ארץ ישראל השלמה, ולמרות זאת השתתף בתקופת כהונתו בוועידת מדריד, שהיו שראו בה סכנה לשמירה על ארץ ישראל השלמה. כראש ממשלה, התמודד שמיר עם נפילת טילים על ערי ישראל במהלך מלחמת המפרץ, והבליג על כך כדי שלא לסכן את שלמות קואליציית 34 המדינות, בראשות ארצות הברית ובשיתוף מדינות ערב, שלחמה בסדאם חוסיין.

בשנת תשס"א (2001), הוענק לשמיר פרס ישראל על מפעל חיים על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

ילדות ונעורים

יצחק שמיר נקרא בצעירותו יצחק יזרניצקי. הוא נולד ב-1915 לפנינה פֶרְלָה לבית שבזין ולשלמה יזרניצקי בעיירה רוז'יני – שבאותה עת הייתה בפלך גרודנה של האימפריה הרוסית, בתחום המושב היהודי. כעבור זמן קצר, נכללה העיירה בתחומי פולין הצעירה. (במאה ה-21, נקראה העיירה רוז'אני והשתייכה לבלארוס). אביו של שמיר היה ראש הקהילה היהודית בעיירה, שהייתה אז בעלת רוב יהודי. בילדותו, עברה המשפחה לעיר הסמוכה ולקוביסק. לאחר סיום בית הספר היסודי בוולקוביסק, עבר יזרניצקי לגימנסיה העברית בביאליסטוק, ובה סיים את חוק לימודיו. בשנת 1934, החל בלימודי משפטים באוניברסיטת ורשה, לצד פעילות נלהבת בארגון בית"ר. הוא לא סיים את לימודי המשפטים משום שעלה לארץ ישראל ב-1935. לאחר עלייתו, למד תחילה בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים, אך בשנת 1937 הצטרף לארגון האצ"ל והפסיק את לימודיו. לפרנסתו עבד כפועל בניין וכפקיד במשרד רואי חשבון. משפחתו נותרה בפולין והוריו, שתי אחיותיו (רבקה פיטקובסקי ומרים סקלרביץ') ומשפחותיהן נספו בשואה.

(בתמונה: משפחה תל אביבית טיפוסית מבלה בשבת בפארק הירקון)

מורשת ומשפחה

שמיר כיהן כראש ממשלה קרוב לשבע שנים. בניגוד לאנשי ציבור בולטים אחרים, כמו אברהם (יאיר) שטרן ומנחם בגין, ששמיר תפס את מקומם, לא היה שמיר כריזמטי במיוחד – לא היה לו כושר רטורי או תכונה אחרת המאפשרת להלהיב את סובביו בזמן קצר. שמיר התאפיין בקומתו הנמוכה ובתדמית של אדם נמרץ. לעיתים היה מקבל ידיעות במילים "נו... טוף" – וביטוי זה אפיין אותו גם הוא. יריביו זלזלו בתכונות אלו שהיו בשמיר, אך באוהדיו הן חיזקו את הדעה שהגה השלטון במדינת ישראל נמצא בידי אדם נחוש, דבק בעקרונות, נאמן לארץ ישראל, צנוע בהתנהלותו האישית, שאין להסיטו מן הדרך.

שמיר היה נשוי לשולמית עד לפטירתה ביולי 2011, והיה אב לשניים: יאיר שמיר (הקרוי על שם מנהיג הלח"י, אברהם "יאיר" שטרן), שר חקלאות לשעבר; וגלעד (יש הגורסים כי קרויה על שם אליהו גלעדי, אשר שמיר הורה על חיסולו), שעבדה במשרד ראש הממשלה במשך 30 שנה ולאחר מכן כעובדת סוציאלית.

הנצחה

על שמו של שמיר נקרא (עוד בחייו) בית ספר יסודי ממלכתי בעיר חולון. בשנת 1987 השתתף שמיר בטקס חניכת פארק ההגנה בקרית אונו, במקום הוצב גלעד לזכר לוחמי המחותרות ופועלם. שמו של יצחק שמיר מוזכר בו גם כן. ב-31 בדצמבר 2013, נקרא בית הספר הטכנולוגי של אורט בכפר סבא על שם יצחק שמיר.

במעלה אדומים נקרא על שמו פארק תיירותי.
בשנת 2015, החליטה עיריית יבנה לקרוא על שמו את בית הספר היסודי ללימודי אקולוגיה ואת השכונה החדשה – נאות שמיר.
במרס 2017, פורסם כי שמו של בית החולים אסף הרופא ישונה ל"בית החולים ע"ש יצחק שמיר".
בספטמבר 2017, נחנך בפתח תקווה בית ספר תיכון על שמו, שעתיד לשמש בית ספר שש שנתי.
על ביתו של שמיר בתל אביב הוצב שלט זיכרון.

כרטיסיית הדרכה 9 – תולדות פעילותו הפוליטית והמדינית של שמיר בשירות מדינת ישראל (מתוך: הערכים "יצחק שמיר" ו"מוזאון הלח"י" באתר הכנסת ובוויקיפדיה)

שנותיו של שמיר בלח"י

בשנת 1940, כאשר התפלג הלח"י מן האצ"ל, התלבט שמיר במשך תקופה ארוכה בעניין המשך דרכו וקיים שיחות ברור עם דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, ועם יאיר, מפקד הלח"י. בספטמבר 1940, הודיע לפקודיו שהוא נשאר באצ"ל כיוון שדרכו של יאיר מסוכנת מדי. אולם, בינואר 1941, לאחר שראה בשיתוף הפעולה של האצ"ל עם הבריטים קשר הדוק מדי לטעמו, הוא פרש מהאצ"ל ועבר ללח"י ואימץ את הכינוי המחתרתי "מיכאל" – על שם מייקל קולינס, מוביל המאבק הלאומי נגד השלטון הבריטי באירלנד. גם את שם המשפחה "שמיר" אימץ לאחר שהשתמש בשם זה כשם בדוי במשך התקופה שבה הבולשת הבריטית ניהלה מצוד אחריו. באותה תקופה, גידל שמיר זקן ופאות, לבש קפוצה, חבש כובע סמט וכינה את עצמו "הרב שמיר".

בדצמבר 1941, נאסר שמיר ונכלא במחנה המעצר מזרעה.¹ בספטמבר 1942, נמלט שמיר מהכלא בלויית חבר הלח"י אליהו גלעדי. הם הגיעו לביתו של ירחמיאל אהרונסון ("אלישע"), והלה סידר להם מקום לינה, דאג להחלפת בגדיהם למדי נוטר (לגלעדי) וקצין פולני (לשמיר) ולהעברתם למרכז הארץ. השניים הצטרפו לקבוצת הנהגה קולקטיבית של הלח"י שהחליפה את אברהם שטרן (יאיר), שנרצח בידי הבריטים. בהנהגה זו, התבלט גלעדי בתמיכתו בקו קיצוני. גלעדי הוצא להורג בידי חבריו ללח"י בפקודתו של שמיר במועד לא ידוע בשנת 1943 על רקע חילוקי הדעות בינו לבין שאר חברי הנהגת הארגון. לאחר מות גלעדי ולאחר בריחת 20 עצורי לח"י ממחנה המעצר בלטרון, התגבש משולש הנהגתי (טריאומוורט) בהנהגת הלח"י. חברי הטריאומוורט היו שמיר, ישראל אלדד ונתן ילין מור. שמיר היה אחראי לפעילות המבצעית, ולאחר מעצרו קיבל על עצמו ילין מור את האחריות למבצעים. בשנת 1944, נשא שמיר לאישה את שרה (שריקה) לוי (לימים שולמית), שאותה פגש בעת מאסרו במחנה המעצר מזרעה. שולמית עלתה לארץ מבולגריה בשנת 1941 ונכלאה בשל היותה עולה בלתי לגאלית.

כחבר הנהגת הלח"י, היה שמיר אחראי לפעולות שונות. הבולטות בהן הן ניסיון ההתנקשות בחיי הנציב העליון הרולד מקמייקל ורצח הלורד מוין במצרים, שתיהן בשנת 1944. ב-29 ביולי 1946, נתפס שמיר ונשלח למחנה מעצר באריתריאה. שמיר וגולי אצ"ל ולח"י נוספים נמלטו ממחנה המעצר. שמיר הגיע לפריז דרך גייבוטי. ב-20 במאי 1948, ימים מספר לאחר הקמת מדינת ישראל, חזר שמיר לארץ.

¹ ממשלת המנדט הבריטי הקימה והפעילה את מחנה המעצר מזרעה שמצפון לעכו. המחנה שימש לכליאתם של אסירים ושל עצירים מנהליים.

שמו של שמיר נקשר ברצח המתווך מטעם מועצת הביטחון של האו"ם, הרוזן השוודי פולקה ברנדוט, ב-17 בספטמבר 1948. היו שסברו ששמיר עמד מאחורי הרצח, אך על אף שהוצא נגדו צו מעצר, הוא לא נעצר ולא הואשם בבית משפט, בניגוד לחברי לח"י רבים אחרים שנעצרו. במענה לשאלה אם היה מעורב ברצח ברנדוט, הסתפק בציון עובדות אלו וציין שמי שהחליט על ביצוע הפעולה עשה את המעשה הנכון ושהוא עצמו לא התנגד לפעולה.

עבודה במגזר הפרטי ושירות במוסד

לאחר הקמת המדינה, הצטרף שמיר למפלגת הלוחמים, שבה היו רבים מחברי הלח"י, ושימש מזכיר סניף תל אביב של המפלגה. במקביל עבד בעבודות שונות, בהן ניהול משרד של חברה כלכלית בתל אביב וניהול רשת של בתי קולנוע באזור רמת גן. בשנים 1952-1953, ייסד עם חברים מהלח"י, בהם נתן ילין מור ושלמה בן שלמה, חברה קבלנית לסלילת כבישים. בשנת 1955, גייס אותו איסר הראל למוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים, ושמיר הגיע לדרגה בכירה במוסד. בשנים אלו, שלטה מפא"י במדינת ישראל, והמינוי למשרות ממלכתיות בכירות לפעמים נחסם בפני מי שנחשב לבעל דעות פוליטיות שונות משלה, כגון יוצאי הלח"י. אך משרות בכירות בשירות הביטחון הכללי ובמוסד, שהיו תחת פיקודו של הראל, יצאו מכלל זה. שמיר שירת בתפקידים מבצעיים בארגון, בין היתר הקים את יחידת "מפרץ" (מאוחר יותר נקראה יחידת קיסריה), יחידת המבצעים המיוחדים של המוסד, ופיקד עליה. בין פעולותיו היו פעולות מעקב ופגיעה במדענים גרמנים שעסקו בפיתוח מערכות נשק חדישות במצרים. בשנת 1965, פרש שמיר מהמוסד ושנים מספר ניהל את מפעל "מגם" לגומי בכפר סבא. שמיר ביקש לפעול להעלאת יהודי ברית המועצות, צעד שהוא ייחס לו חשיבות רבה בפתרון הבעיה הדמוגרפית של ישראל. הוא החל להוציא עיתון מחתרתי ברוסית בשם "הביתה". העיתון הוברח לברית המועצות וחולק ליהודים המקומיים.

כניסה לפוליטיקה

במרס 1970, הצטרף שמיר לתנועת החירות לאחר שהוצע לו לכהן בתפקיד ראש מחלקת הארגון של התנועה. בכניסתו לתפקיד, השקיע בלימוד המערכת הפוליטית ובקריאת ספרים רבים על מערכות פרלמנטריות ברחבי העולם. הוא השקיע מאמץ רב בפיתוח הסניפים המקומיים של תנועת החירות והוביל לחיבור בין מרכז תנועת החירות והסניפים. כמו כן, הוא פעל להרחבת שורות המרכז באמצעות קידום פעילים מקומיים שהצליחו בסניפים ובבחירות לרשויות המקומיות, בהם פעילים רבים בני עדות המזרח, אל המרכז שפעל במישור הארצי. בבחירות לכנסת השמינית, בסוף שנת 1973, נבחר שמיר לכנסת מטעם תנועת החירות, הוא הוצב במקום ה-27 ברשימת הליכוד. בכנסת השמינית, היה שמיר חבר בוועדת החוץ והביטחון ובוועדה לביקורת המדינה. בשנת 1975, נבחר ליושב ראש הנהלת תנועת החירות, תפקיד שבו החזיק שנים רבות. במרס 1977, הוביל את תנועת החירות להיות הראשונה לאמץ שיטה של בחירת נציגים לרשימה לכנסת על ידי חברי המרכז במקום על ידי ועדה מסדרת. שמיר עצמו נבחר למקום השישי ברשימה ולמקום השלישי בתנועת החירות, לאחר בגין ועזר ויצמן. את הרפורמה הזו עשה בניגוד לדעתו של

מנהיג התנועה מנחם בגין, בניצול היעדרותו של בגין עקב התקף לב שעבר. בגין גמל לו באי מינויו לתפקיד שר בממשלתו ובדחיקתו לתפקיד יושב ראש הכנסת.

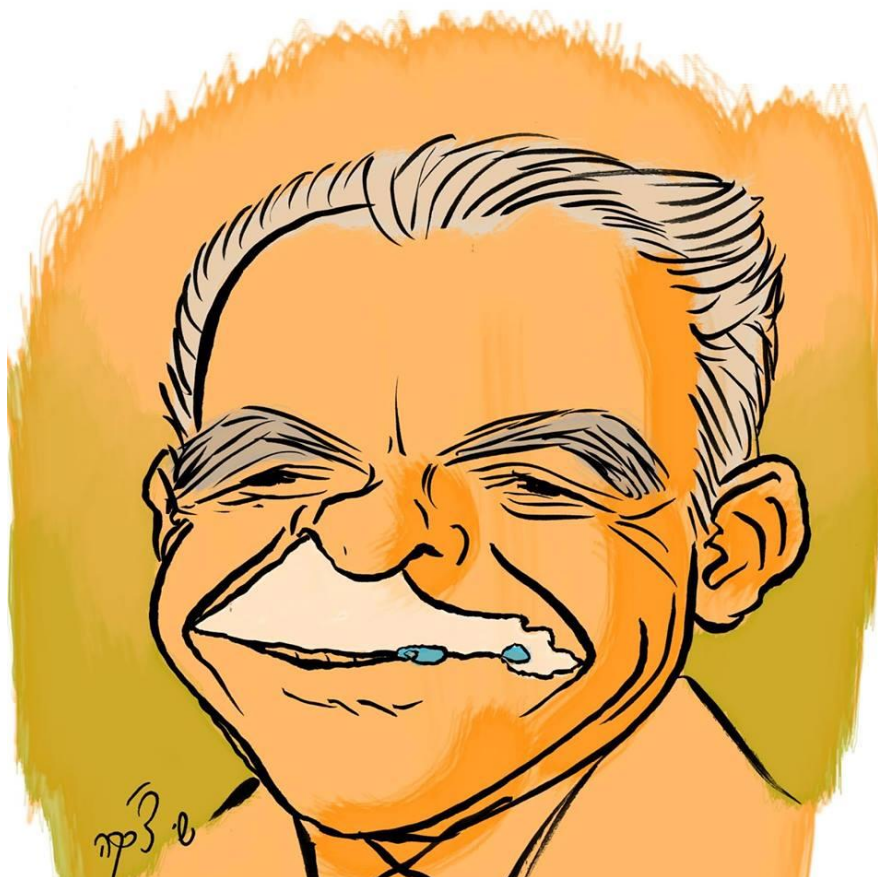
יושב ראש הכנסת

לאחר המהפך בשלטון ב-1977, נבחר שמיר ליושב ראש הכנסת, והיה הראשון מטעם סיעת הליכוד ששימש בתפקיד זה. עד אותו זמן, שימשו בתפקיד זה פוליטיקאים שסיימו את דרכם, תפקיד זה היה התחנה האחרונה והמכובדת בקריירה פוליטית. נראה היה כי זו גם תחנתו האחרונה של שמיר, שהיה בן 62 בעת שנבחר לתפקיד. שמיר שימש יושב ראש הכנסת בכמה מהשיבות החשובות והסוערות בתולדותיה, כגון בעת נאומו של נשיא מצרים, אנואר סאדאת, בפני הכנסת בעת ביקורו בישראל בנובמבר 1977, ההצבעה על הסכמי קמפ דייוויד בספטמבר 1978. הוא מילא תפקיד זה בתקיפות ובממלכתיות. שמיר היה מנאמני ארץ ישראל השלמה ולא ראה בעין יפה את הסכם השלום עם מצרים, שכלל נסיגה מחצי האי סיני. בשל כך, נמנע בהצבעה על הסכמי קמפ דייוויד. שמיר נמנע אף בהצבעה לאישורו של הסכם השלום עצמו, שנערכה במרס 1979.

שר החוץ

באוקטובר 1979, התפטר משה דיין, שר החוץ. התפקיד הוצע בתחילה לסגן ראש הממשלה יגאל ידין, אך הוא סירב לקבלו. במשך חמישה חודשים שימש מנחם בגין גם שר החוץ, ולאחר מכן הוצע התפקיד לשמיר. בעשרה במרס 1980, התמנה שמיר לשר החוץ וסיים את תפקידו כיושב ראש הכנסת, במקומו התמנה לתפקיד יצחק ברמן. שמיר המשיך בתפקיד שר החוץ גם לאחר הבחירות לכנסת העשירית ב-1981, שבהן ניצח שוב הליכוד (שמיר הוצב במקום השביעי), ומנחם בגין הקים את ממשלתו השנייה. בעת כהונתו כשר חוץ, עמדה ישראל במחויבויותיה הטריטוריאליות על פי הסכם השלום עם מצרים, לרבות הנסיגה מסיני ופינוי יישובים, מהלכים מהם הסתייג שמיר כשהוחלט עליהם בעת שכהן כיושב ראש הכנסת. "שיחות האוטונומיה", שהתקיימו בימיו של משה דיין כשר חוץ, נזנחו, וניסיונות לתיווך בין ישראל ובין אש"ף – כתוכנית פאהד משנת 1981, שבה הציע פאהד, נסיך הכתר של ערב הסעודית, הכרה של אש"ף בישראל ומשא ומתן בין ישראל לבין אש"ף – כשלו. בצפון החלה הסלמה ביטחונית, ששיאה היה מלחמת לבנון הראשונה שפרצה ביוני 1982, אך לשמיר לא הייתה השפעה משמעותית על הלחימה בצפון.

ב-15 בספטמבר 1982, השתתף שמיר בשיבת הממשלה שאישרה את כניסת הפלנגות הנוצריות למחנות הפליטים הפלסטיניים בביירות, לאחר רציחתו של נשיא לבנון ומנהיג הפלנגות בשיר ג'ומייל. עם כניסתן למחנות, חוללו הפלנגות את טבח סברה ושתילה. בנובמבר 1982, נקרא שמיר להעיד בפני ועדת כהן, שחקרה את הטבח, ונמנה עם האישים שהוועדה הזהירה כי הם עלולים להיפגע מדו"ח הוועדה (בנוסף לשמיר הוזהרו גם מנחם בגין, אריאל שרון ורפאל איתן). הוועדה מצאה כי שמיר ידע על הטבח בשלב מוקדם, אך לא אימת את המידע ולא פעל ליידע גורמים אחרים. בסופו של דבר נזף שמיר, אך לא נמצא כי יש לנקוט נגדו צעדים אישיים. שמיר המשיך לכהן כשר החוץ. ב-15 באוקטובר 1982, נפגש שמיר עם מזכיר ההגנה האמריקאי קספר ויינברגר בפנטגון. בתפקידו כשר חוץ, חיזק שמיר את היחסים עם מדינות אפריקה ועם הגוש הקומוניסטי.

ראש ממשלה – קדנציה ראשונה

ב-28 באוגוסט 1983, במהלך ישיבת ממשלה, הודיע לפתע מנחם בגין כי אינו יכול להמשיך בתפקידו כראש ממשלה. שני המועמדים העיקריים לתפקיד זה היו שמיר ודוד לוי. לוי הכריז לעבר בגין: "יש לך יורש", והתכוון לעצמו. שמיר ניסה לנהל משא ומתן עם לוי והציע לו תפקיד של סגן ראש ממשלה בעל סמכויות מורחבות, אך לוי העדיף את ההתמודדות על תפקיד ראש המפלגה וראש הממשלה במרכז הליכוד. שמיר זכה בהתמודדות במרכז המפלגה ב-59 אחוזים מן הקולות, והנשיא חיים הרצוג הטיל עליו את הרכבת הממשלה החדשה. בעשרה באוקטובר 1983, היה שמיר לראש הממשלה השביעי של מדינת ישראל. שמיר השאיר בידיו את תיק החוץ, שבו החזיק בממשלת בגין.

שמיר קיבל לידי מדינה הנתונה במשבר עמוק – ביטחוני, כלכלי וחברתי. המיתון העמוק היה תוצאה של משבר עולמי ושל המדיניות הכלכלית השגויה של שר האוצר יורם ארידור. צה"ל היה עדיין עמוק בתוך לבנון (אם כי בתחילת ספטמבר 1983 נסוג מהרי השוף), החברה הייתה מקוטבת על רקע מלחמה זו בין ימין ושמאל, קיטוב ששיאו היה רצח אמיל גרינצוויג, איש "שלום עכשיו".

המצב הכלכלי

פעולתו הראשונה של שמיר כראש ממשלה הייתה פיחות עמוק בערך השקל בשיעור של כ-23 אחוזים, זאת לאחר ישיבת ממשלה דרמטית שנמשכה שעות רבות. הפיחות החד בערך השקל ומערכת שיווק אגרסיבית של הבנקים הביאו לכך שהבנקים לא יכלו להמשיך לווסת את שערי

מניותיהם. החשש כי המניות – ועימן המערכת הכלכלית בישראל – ייפלו ושחסכוניותיו של הציבור יאבדו, הביא את הממשלה להודיע כי תשלם לציבור מחיר מינימלי עבור המניות שברשותו. המסחר בבורסה הופסק לתקופה של 11 ימים. כאשר מניות הבנקים, שהיו אחד ממוקדי ההשקעה העיקריים של הציבור, הפכו לפחות אטרקטיביות, פנה הציבור אל הדולר. ב-13 באוקטובר 1983, נחשפה תוכניתו של שר האוצר יורם ארידור לאשר את הדולר כמטבע חוקי בישראל. חשיפת התוכנית טרם זמנה הביאה להתפטרות ארידור ולהצבת יגאל כהן אורגד במקומו. כאשר נפתח מחדש המסחר בבורסה, החלו ירידות שערים קיצוניות, והממשלה נאלצה לרכוש את מניות הבנקים מן הציבור במחיר שאותו התחייבה לשלם. לשם כך היה צורך בהדפסת כספים נרחבת, והאינפלציה יצאה משליטה. מדד חודש אוקטובר 1983 עלה ב-21.1 אחוזים.

המצב הביטחוני

בלבנון המשיך צה"ל להסתבך. בארבעה בנובמבר 1983, אירע אסון צור השני: מחבל מתאבד פוצץ את בניין הממשל בצור. באירוע נהרגו 60 איש, מתוכם 28 חיילי צה"ל ושוטרי משמר הגבול. באירוע דומה ב-23 באוקטובר, התפוצצה משאית תופת במפקדת הנחתים האמריקנים בביירות, כ-150 חיילים אמריקאים נהרגו בפיצוץ, דבר שהביא לנסיגת כוחות צרפת וארצות הברית מלבנון. ההתנגדות לצה"ל בלבנון התחזקה, ושהיית צה"ל עד קו האוואלי גבתה מחיר דמים יומיומי. בעסקת חילופי שבויים כואבת, הוחלפו 4,700 מחבלים ואסירים ביטחוניים בשישה חיילי נח"ל שהיו בשבי אש"ף. בשישה בדצמבר 1983, התפוצץ מטען חבלה באוטובוס בירושלים וגבה מחיר של שישה הרוגים ועשרות פצועים. ב-12 באפריל 1984, השתלטו מחבלים על אוטובוס קו 300 בדרכו מתל אביב לאשקלון (פרשת קו 300). במאי 1984, חשף העיתון "חדשות" את העובדה כי המחבלים נותרו בחיים לאחר החטיפה, והביא צילום שצילם אלכס ליבק שהראה את המחבלים בחיים. כעבור זמן התברר כי אהוד יתום, איש שירות הביטחון הכללי, הרג שני מחבלים שנתפסו בעודם חיים בפעולת החילוץ של האוטובוס, וזאת בהוראת ראש שירות הביטחון הכללי, אברהם שלום. תגובתו של שמיר הייתה מינוי ועדת בירור פנימית (ועדת זורע), ובריאיון לעיתונות הודיע: "הייתה חריגה – זה לא יישנה". בפועל, שיבשו אנשי שב"כ את החקירה וניסו להטיל את האשמה בהריגת המחבלים על תת אלוף יצחק מרדכי. פרשה זו הביאה למשברים חמורים בתקופת כהונתו השנייה של שמיר בראשות הממשלה. ב-27 באפריל 1984, חשף השב"כ את קיומה של המחתרת היהודית, שהתברר כי עמדה מאחורי פעולות שבוצעו בשנות השמונים: ההתנקשות בראשי ערים פלסטיניים, ירי במכללה האסלאמית בחברון וניסיון לפיצוץ אוטובוסים שהסיעו ערבים במזרח ירושלים. על רקע כל אלו ועל רקע התחושה הקשה ששררה בארץ, היה נראה כי סיכוייו של שמיר לזכות בתפקיד ראש הממשלה לאחר הבחירות לכנסת ה-11 קלושים, וכי מועמד המערך, שמעון פרס, יהיה לראש הממשלה הבא. שמיר הצליח להגיע להבנה עם דוד לוי והלה נמנע מהתמודדות על המקום הראשון בתנועת הליכוד בבחירות, אך אריאל שרון, שלא נחשב לאיום ממשי, הודיע במפתיע על התמודדותו. בהתמודדות שנערכה במרכז הליכוד, זכה שמיר ב-59 אחוז מן הקולות, בעוד שרון זכה ב-41 אחוז – הישג שלדברי ראש הממשלה הותיר אותו נדהם.

קדנציה שנייה כראש ממשלה ברוטציה

על אף שרבים צפו את ניצחונו הגורף של המערך בבחירות לכנסת ה-11, הצליח שמיר לצמצם את הירידה הצפויה של הליכוד בבחירות מ-48 מנדטים להישג של 41 מנדטים. הישג זה גרם לכך ששמעון פרס לא הצליח להקים ממשלת שמאל צרה, והסיעות הדתיות לא רצו להצטרף לממשלה בראשותו אלא אם כן יצטרף אליה גם הליכוד. בסופם של מגעים ארוכים, כשל פרס בניסיונו להרכיב ממשלה, ובתיווך חיים הרצוג עצמו, בצעד חסר תקדים, הצליח להביא להסדר שלפיו פרס ישמש שנתיים בראשות הממשלה, ושנתיים ישמש שמיר בתפקיד. בפעם הראשונה מאז עלה הליכוד לשלטון, הוקמה ממשלת אחדות לאומית שנשענה על רוב מוצק של 97 חברי כנסת. יצחק רבין היה שר הביטחון בממשלה זו למשך כל כהונתה, יצחק מודעי היה שר האוצר (מאוחר יותר הוחלף במשה נסים בשל סכסוך עם שמעון פרס), ואילו שמיר החל את דרכו כשר החוץ וכממלא מקום ראש הממשלה, לפי הסכם רוטציה שקבע כי בשנת 1986 יתפטר שמעון פרס, ימליץ על יצחק שמיר בפני הנשיא, וזה יקים ממשלה בעלת הרכב כמעט זהה שבה יכהן שמעון פרס כשר חוץ.

שר חוץ בממשלת אחדות

בפני הממשלה החדשה עמדו שני אתגרים עיקריים: האתגר הכלכלי, דהיינו הדברת האינפלציה וייצוב המשק; ויציאתו של צה"ל מלבנון. בסופו של דבר, הושגו היעדים שהוצבו באתגרים אלו. תוכנית הייצוב הכלכלית של 1985 הביאה לבלימת האינפלציה, שהייתה סכנה של ממש למשק הישראלי וליציבותה של מדינת ישראל. תוכניתו של יצחק רבין לסגת לקו שכונה "רצועת הביטחון" בלבנון הובאה לאישור הממשלה בינואר 1985. שמיר היה בין המתנגדים לנסיגה והצביע נגדה בממשלה, כמו כל שרי הליכוד. על אף התנגדותו של שמיר, אושרה הנסיגה בממשלה והיא בוצעה בשלושה שלבים והסתיימה ביוני 1985.

בצעד מעורר מחלוקת, החליטה הממשלה במאי 1985, בתמיכת שמיר, על "עסקת גיבריל": שיחרור 1,150 מחבלים תמורת שלושה חיילים שהחזיק ארגון הטרור של אחמד גיבריל. שמיר טען כי "לא יעלה על הדעת שמחבלים רוצחים ישוחררו ויהודים שפעלו נגדם יישארו בכלא", ותבע את שחרור אסירי המחתרת היהודית. בצעד יוצא דופן, תמך שמיר בהצעת חוק פרטית לשחרור אסירי המחתרת. ביולי 1987, דחתה הכנסת את ההצעה לאחר ששר המשפטים, אברהם שריר, התנגד לה. בסופו של דבר, קוצרו משמעותית עונשי המאסר של אסירי המחתרת.

באוקטובר 1985, היה שמיר בין המחליטים על הפצצת מפקדות אש"ף בתוניס (מבצע "רגל עץ") בתגובה למעשה טרור שבו נרצחו ישראלים בנמל לרנקה בקפריסין.

שיתוף הפעולה בין שמיר ופרס הביא להישגים נוספים בתקופה זו, שהחשובים בהם הם העלאת יהודי אתיופיה במבצע משה וכינון יחסים רשמיים עם מרוקו, שעליו הוכרז בביקור מפתיע של שמעון פרס במרוקו ביולי 1986. אך ממשלת האחדות סבלה מקרעים פנימיים, והיחסים המתוחים בין מרכיביה היו לשם דבר. באפריל 1986, פוטר מתפקידו שר האוצר מודעי לאחר שכונה את פרס "ראש ממשלה מעופף". גם בצמרת הליכוד היו היחסים מתוחים. ועידת התנועה במרס 1986 פוזרה לאחר ששמיר התייחס למקורבי דוד לוי כאל "חבורת פושעים". בנובמבר

השלימו שמיר ולוי ב"סולחה" מתוקשרת, אך זאת למראית עין בלבד. המתרחשות בין השניים תוסיף לפצל את הליכוד עד ל"נאום הקופים" של לוי בשנת 1992, שבו טען כי שמיר ואנשיו רואים בו "קוף שזה עתה ירד מן העצים".

ראש ממשלה בממשלת אחדות

ב-20 באוקטובר 1986, לאחר כמה ימי מתח, שלוו במשברים קואליציוניים ובהכרזות סותרות, עמד שמעון פרס בדיבורו, והתפטר מתפקיד ראש הממשלה כדי להעביר את ראשות הממשלה לידי שמיר. בממשלתו החדשה של שמיר, מונה פרס לשר החוץ. לאחר השלמת הנסיגה מלבנון ולאחר הדברת האינפלציה, שהיו מטרותיה העיקריות של הממשלה בשנתיים הראשונות לקיומה, עמד על הפרק הסדר עתידם של יהודה, שומרון ועזה – שהוחזקו בידי ישראל מאז מלחמת ששת הימים. אך פרס ושמיר החזיקו בדעות קוטביות לגבי קידום התהליכים המדיניים בעניין זה.

פרשת קו 300

בשעת חטיפת אוטובוס קו 300, היה שמיר בפגישה של מרכז תנועת החירות לקראת הבחירות לכנסת ה-11 ולא היה מעורב בעניין. לאחר האירוע, דיווח לו ראש השב"כ ששני מחבלים נהרגו במהלך ההשתלטות על האוטובוס ושניים נהרגו בדרך לבית החולים, ושמיר לא חקר מעבר לכך. לאורך כל מהלך הפרשייה – הפרסומים בתקשורת לאחר החטיפה, דיווחו של ראובן חזק לשמעון פרס באוקטובר 1985, הדרישה של יצחק זמיר לפתוח בחקירה – התנגד שמיר לחקירת הנושא כי סבר שהדבר יזיק לשב"כ. ב-1986, כאשר היועץ המשפטי לממשלה, יצחק זמיר, ביקש לחקור את הנושא, העבירו שמיר ופרס את התיק לטיפול המשטרה, דבר שהביא למעשה לפיטוריו של זמיר (אף שהוצגו כהתפטרות). לאחר שהפרשה התפרסמה, תמך שמיר במתן חנינה לאנשי השב"כ שהיו מעורבים בהריגת המחבלים ובשיבוש העדויות. שמיר כינה את הפרשה "הבעיה הקשה והעקרונית ביותר מאז קום המדינה". ראש השב"כ, אברהם שלום, טען שפעל בסמכות וברשות ושקיבל אישור למעשיו משמיר. לטענתו, כמה חודשים לפני חטיפת האוטובוס, בנובמבר 1983, שוחח עם שמיר ושאל אותו מה יש לעשות במחבלים במקרה של חטיפה או של פיגוע מיקוח, ושמיר הורה לו לא לתת למחבלים לצאת חיים מפיגוע מיקוח. כן טען שלום שלאחר הריגת המחבלים הוא דיווח על כך לשמיר וקיבל ממנו אישור לשיבוש העדויות שניתנו בוועדת זורע. שמיר הכחיש את הטענות הללו ב-24 ביוני 1986, בעת הכנת בקשת החנינה לאנשי השב"כ, אך למרות זאת המילים "ברשות ובסמכות" נכללו בבקשת החנינה. הטענות נבדקו על ידי צוות חקירה של משרד המשפטים, שכלל את יהודית קרפ ואת עדנה ארבל, ובדו"ח בנושא שפורסם ב-29 בדצמבר 1986 קיבל צוות החקירה את גרסתו של שמיר. בדו"ח נקבע שלא נמצאה תמיכה לגרסתו של שלום, בעוד שגרסתו של שמיר נתמכה חלקית על ידי אנשים שונים, וכן שנמצאו תמיהות בגרסתו של ראש השב"כ. כן נקבע שלא ניתן לבסס האשמה על עד יחיד שנתן הוראה לשבש מהלכי חקירה.

תוכנית מטוס הקרב הלבאי ופרשת המרגל הישראלי יונתן פולארד

משבר נוסף אירע כאשר התברר כי המשך פיתוח מטוס הקרב לבאי יעמיס על המדינה נטל תקציבי שלא תוכל לשאתו. באוגוסט 1987, החליטה הממשלה על ביטול הפרויקט, זאת לאחר דיונים סוערים והפגנות סוערות של עובדי התעשייה האווירית. שמיר עמד בלחצים קשים. יורשו המיועד וחברו לדעה, משה ארנס, עמד בראש התומכים בפרויקט, ומנגד הפעילו האמריקאים לחץ להפסקת פיתוח המטוס משום חששם כי המטוס יתחרה בתוצרת האמריקנית וכן משום שצה"ל, משיקוליו הוא, הפחית משמעותית את כמות המטוסים שהיה בדעתו לרכוש מארצות הברית. על אף שהדבר נגד כמה מגישותיו הבסיסיות של שמיר, הוא עמד מאחורי החלטת הממשלה לבטל את תוכנית הלבאי, החלטה שהתקבלה ברוב של קול אחד, אך התוצאה הייתה התפטרותו של ארנס מן הממשלה. לאחר פיטורי יותר מ-4,000 עובדים, הרגיע שמיר את עובדי התעשייה האווירית השובתים בהבטחות לחלופות ללבאי – עבודות שתקצבו בכספי הפיצויים שהתקבלו מארצות הברית. פרשה נוספת שלה נדרש שמיר הייתה פרשת פולארד, שהחלה עוד בכהונתו הראשונה כראש ממשלה. בנובמבר 1985, נעצר בארצות הברית יונתן פולארד, עובד המודיעין של הצי שריגל לטובת ישראל. הפרשה הביאה למשבר ביחסי ישראל-ארצות הברית. במאי 1987, קבעה ועדת חקירה בראשות יהושע רוטנשטריך ואבא אבן כי לממשלה אחריות קולקטיבית בעניין זה, אך לא הסיקה מסקנות אישיות כלפי איש מחברי הממשלה.

ניסיונות שמעון פרס להגיע להסדר מדיני

שר החוץ שמעון פרס ניהל משא ומתן עם מדינות ערב בניסיון להגיע להסדר מדיני, אך שמיר בלם ניסיונות אלו. עוד בנובמבר 1985, טענו אישים בימין כי פרס נפגש עם חוסיין מלך ירדן והגיע עמו להסכמות. באפריל 1987, התפרסם כי פרס נפגש עם חוסיין והגיע להסכמות (שכוננו "הסכם לונדון") שכללו כינוס ועידה בינלאומית ומשא ומתן ישיר בין הצדדים שבסופו של דבר יביא לקבלת אחריות ירדנית על יהודה ושומרון. לשמיר הייתה השפעה רבה על חברי הממשלה ולא היה סביר שהוא יאפשר לפרס לגייס רוב שיצביע בעד הסכם שלא תואם עם שמיר ואף לא הובא לידיעתו בצורה רשמית. שמיר טען כי כיוון שההסכם לא הובא לממשלה אין להתחשב בו, ואילו פרס טען כי כיוון שהממשלה ידעה על ההסכם ומעולם לא דחתה אותו הוא חופשי לפעול על פיו. לבסוף התאפשר המשך כהונת הממשלה בהבנה שבשתיקה באשר להסכם ובפועל נמשך הסטטוס קוו המדיני. במהלך 1987, הלך והידרדר המצב הביטחוני ביהודה ושומרון ובחבל עזה, ובראשית יוני, במלאת 20 שנה למלחמת ששת הימים ולשליטה הישראלית ביהודה ושומרון וחבל עזה, התחוללו התפרעויות המוניות שגרמו לנפגעים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית ולחיכוכים עם חיילי צה"ל ועם מתנחלים. בעקבות ההתפרעויות, ערך צה"ל גל מעצרים, אך לא חל שינוי של ממש בחשיבה המדינית או בהיערכות הצבאית.

האינתיפאדה הראשונה (התקוממות פלסטינית נגד שלטון ישראל ביהודה ושומרון)

ב-25 בנובמבר 1987, באירוע חמור המכונה "ליל הגלשונים", חדר מחבל שטס בגלשון לבסיס צה"ל ליד קריית שמונה והרג שישה חיילים. ימים ספורים לאחר מכן, פרצה התקוממות עממית בשטחים, התקוממות שקיבלה את השם אינתיפאדה. האינתיפאדה הפתיעה את הדרג הצבאי ואת הלדרג המדיני. שמיר ושר הביטחון יצחק רבין יזמו כמה צעדים, שכוננו "מדיניות היד חזקה",

בניסיון לבלום את האינתיפאדה. עשרות פלסטינים נהרגו בחודש הראשון להתקוממות. תחנות טלוויזיה ברחבי העולם שידרו תמונות של חיילים ישראלים חמושים הנאבקים עם ילדים ועם נשים והמכים עצירים באלות. גל מחאות נגד מדינת ישראל התעורר בעולם. במרס 1988, התפרסמה תוכניתו של מזכיר המדינה האמריקאי, ג'ורג' שולץ, שלפיה תתכנס ועידה בינלאומית, שתהיה לה סמכות לכפות החלטות על המשתתפים בה, וכי במהלכה יתקיים משא ומתן ישיר בין הישראלים ובין משלחת ירדנית-פלסטינית. על אף שפרס לחץ למתן תשובה חיובית למסמך, מנע שמיר כל דיון במסמך.

כצעד מעשי לדיכוי האינתיפאדה, אישרה הממשלה בראשות שמיר את מבצע "הצגת תכלית", שמטרתו התנקשות בחיי אבו ג'יהאד. מטרת התוכנית הייתה לגדוע את מה שנראה כיד המכוונת את האינתיפאדה מתוניס, שם ישב מרכז אש"ף באותן השנים. חרף הצעדים הקשים שננקטו וחרף ההתנקשות באבו ג'יהאד ב-16 באפריל 1988, לא הצליח צה"ל להפסיק את האינתיפאדה, והיא התפתחה מהפגנות עממיות לסדרת פיגועי טרור.

הקדנציה השלישית של יצחק שמיר כראש הממשלה

באחד בנובמבר 1988, התקיימו בחירות לכנסת ה-12. לאחר הבחירות הסתבר כי לליכוד, למפלגות הימין ולדתיים רוב של 65 מנדטים. למרות זאת, נתקל שמיר בקשיים בהרכבת הממשלה. החרדים העלו דרישות קיצוניות, ושמיר העדיף ממשלת אחדות לאומית. לבסוף התגבשה ממשלת אחדות בהנהגתו: שמיר היה ראש הממשלה כל תקופת כהונתה של הכנסת, שמעון פרס היה שר האוצר וממלא מקום ראש הממשלה, ויצחק רבין המשיך לכהן כשר הביטחון. בינואר 1989, הציג משה ארנס, שכהן בממשלה זו כשר החוץ, תוכנית שלום בפני שר החוץ שולץ, שעיקרה משא ומתן עם מדינות ערב, ללא השתתפות אש"ף, על בסיס הסכמי קמפ דייוויד. יצחק רבין הציג תוכנית משלו, שעיקרה הגעה לרגיעה באינתיפאדה וקיום בחירות בשטחים לאחר חודשים מספר במטרה שהמנהיגות הנבחרת תנהל משא ומתן עם ישראל שיוביל לאוטונומיה. שמיר, שהיה ראש ממשלה שהייתה כמעט משותקת בנושא המדיני בשל הפיצול הפנימי בה, לא ניסה לקדם אף אחת מהתוכניות הללו וגרם לכך שדעכו במהירות.

בנובמבר 1988, נבחר נשיא חדש בארצות הברית – ג'ורג' הרברט ווקר בוש. הממשל החדש בארצות הברית, שנכנס לתפקידו במקביל לתחילת פעולת ממשלת שמיר השלישית, הונהג על ידי מזכיר המדינה הפעלתן ג'יימס ביקר, שהכריז כי יש לשאת ולתת עם אש"ף וכי "על ישראל לוותר על החזון הלא-מציאותי של ארץ ישראל הגדולה". במאי 1989, אישרה הממשלה תוכנית שנקראה "תוכנית שמיר-רבין", שכללה כמה נקודות: חיזוק היחסים בין מצרים לישראל, כינון שלום בין ישראל לשאר מדינות ערב, פתרון בעיית הפליטים, קיום בחירות בשטחים לבחירת נציגות פלסטינית שתנהל משא ומתן עם ישראל. חיזוק לתוכנית נתן נשיא מצרים חוסני מובארק בספטמבר 1989. רבין בירך על תוכניתו של הנשיא המצרי, שכללה שלבים מעשיים לתחילת המשא ומתן, אך שמיר דחה אותה והזהיר כי יפרק את ממשלת האחדות. בפגישה בקהיר בין רבין ומובארק, שבה הציג רבין את תוכניתו, הצהיר מובארק: "לא הזמנתי את שמיר כי נפגעת ממנו והוא נפגע ממני". בדצמבר 1989, פרסם מזכיר המדינה ביקר, בהסתמך על יוזמת מובארק, "חמש נקודות" להמשך המשא ומתן.

פעולתו של בייקר הביאה למשבר קואליציוני. בבסיס המשבר הייתה דרישתו של בייקר כי ישראל תקיים משא ומתן עם נציגות של התושבים הערבים של יהודה, שומרון וחבל עזה. עמדת הליכוד הייתה כי ערביי מזרח ירושלים לא יוכלו להשתתף בבחירות בשטחים ובתהליך המדיני. גישתו הבסיסית של שמיר הייתה מנוגדת לכל הסדר שיביא לפשרה טריטוריאלית, אך באותה עת קמה לו בתוך מפלגתו התנגדות מימין: דוד לוי, יצחק מודעי ואריאל שרון חברו נגדו וקבעו קווים אדומים למשא ומתן שאותם אסור לשמיר לעבור. קווים אלו לא אפשרו התקדמות, אף אילו היה שמיר חפץ בה. בוועידה סוערת של הליכוד, שנערכה ב-12 בפברואר 1990, הודיע שרון על התפטרותו מהממשלה, ולאחר מכן השתלט על המיקרופונים כשהוא צועק "מי שבעד חיסול הטרור ירים את ידו, מי שבעד שיתוף ערביי מזרח ירושלים במשא ומתן ירים את ידו" (האירוע זכור בשם "ליל המיקרופונים").

יציבות הממשלה התדרדרה משמעותית לאחר שהתגלה כי עזר ויצמן, שהיה שר מטעם המערך, ניהל מגעים, בניגוד לחוק, עם אנשי אש"ף. החלטתו של שמיר לפטר את ויצמן בשל כך (שלא הועמד לדין בשל חסינותו כחבר הכנסת) הביאה למשבר חריף בממשלה ולמעשה לפירוקה. ויצמן, שהיה בעברו מניצי הליכוד ונעשה לסמן השמאלי של העבודה, ביצע אומנם צעד שלא היה מקובל על מרבית חבריו למפלגה, אך היחס שקיבל משמיר הראה לפרס כי בהרכב הנוכחי של הממשלה לא יהיה אפשר להביא לשינוי המדיני שבו חפץ, וכי אם ברצונו לבצע אותו עליו לפרק את ממשלת האחדות. מגעים חשאיים שניהל חיים רמון, איש מפלגת העבודה, עם אריה דרעי, איש ש"ס, הבשילו במרס 1990 לכדי "התרגיל המסריח", שבו הפיל שמעון פרס את הממשלה בהצבעת אי אמון במטרה להקים ממשלת שמאל-דתיים שתקדם את המשא ומתן, וזאת לאחר שהביא לפיטוריו על ידי שמיר עקב עמדותיו המדיניות. ברגע האחרון, חזרו בהם רבים מחברי המפלגות הדתיות, ופרס נכשל בהרכבת הממשלה. פרס עשה אומנם ניסיון נוסף להקים ממשלה בהבטיחו תפקידים בממשלה לעריקים מהליכוד, אולם גם ניסיון זה נכשל. לאחר שלושה חודשים, הצליח שמיר להרכיב ממשלת ימין-דתיים צרה, ומפלגת העבודה הייתה למפלגת אופוזיציה.

ממשלת ימין-דתיים

הממשלה החדשה המשיכה בקו הקשיחות המדינית של קודמתה, ועוד ביתר שאת שכן אל הממשלה הצטרפה תנועת התחייה (יובל נאמן מונה לשר האנרגיה והתשתית וגאולה כהן קיבלה את משרת סגן שר המדע והטכנולוגיה), צומת (רפאל איתן קיבל את תיק החקלאות) וב-1991 אף מפלגת מולדת (רחבעם זאבי מונה לשר בלי תיק). אך אירועי הזמן הביאו למפנה דרמטי. באוגוסט 1990 פלשה עירק, בראשותו של סדאם חוסיין, לכווית, והחלה בכך את מלחמת המפרץ. בממשלה זו, כיהן שמיר גם כשר הביטחון וכשר האוצר למשך שלושה חודשים, עד שמינה לתפקידים אלה, בהתאמה, את בן בריתו הפוליטי משה ארנס ואת יצחק מודעי. בינואר 1990, פרש מודעי מהליכוד והקים עם ארבעה חברים נוספים מהמפלגה הליברלית את המפלגה לקידום הרעיון הציוני. בעקבות התרגיל המסריח, נשא ונתן מודעי עם שמיר וקיבל שוב את תיק האוצר. בעת משא ומתן זה, הדחים מודעי את הציבור בדרישתו לערבות כספית להבטחת מימוש ההסכם הקואליציוני עימו, דבר שהתפרש כחוסר אמון בהבטחה של ראש הממשלה שמיר.

בחזית מול הפלסטינים, נמשכה האינתיפאדה הראשונה. ב-14 במאי 1989, החליטה ממשלת ישראל על עריכת בחירות אזוריות ביהודה ובשומרון, אולם החלטה זו לא מומשה. בשישה ביולי

1989, אירע הפיגוע בקו 405, שבו מחבל דרדר את אוטובוס אגד קו 405 לתהום ליד קריית יערים ורצח 16 איש.

מלחמת המפרץ

אל הכוחות האמריקניים שהוצבו במזרח התיכון במבצע "מגן המדבר", שעתיד להיות למבצע "סופה במדבר", הצטרפה קואליציה של מדינות ערב, בהן ערב הסעודית, סוריה ומצרים. הסיכוי היחיד של סדאם להתנגד לכוח שנאסף נגדו היה להביא לפירוד בין מרכיבי הקואליציה באמצעות יצירת קשר בין ארצות הברית וישראל, שימנע ממדינות כסוריה את ההשתתפות בקואליציה. מסיבה זו, היה חשוב ביותר כי ישראל לא תצטרף לכוחות הקואליציה ולא תגיב מבחינה צבאית לכל פרובוקציה עירקית. דבר זה אפשר את שלמות הקואליציה ופעולה צבאית משולבת נגד עירק. בלילה שבין ה-16 ל-17 בינואר, החלה המתקפה של כוחות הקואליציה האמריקנית. לילה אחד לאחר מכן, החלה עירק בתקיפת מדינת ישראל באמצעות טילי סקאד. על אף שבמשך כחודש, עד ל-25 בפברואר, נחתו בישראל 39 טילים עירקיים, נמנעה ישראל מתגובה. מספר אנשים מתו כתוצאה עקיפה מירי הטילים, כגון בגין שימוש לא נכון במסכות גז או התקף לב, ואדם אחד נהרג מפגיעה ישירה. נזק רב נגרם לרכוש, וכ-300 אנשים נפצעו. למרות הפגיעה הפיזית המועטה יחסית מהתקפות הטילים, היו להתקפות השפעה מורלית גדולה על האוכלוסייה, שהייתה נתונה בחרדה – דבר שבא לידי ביטוי במעבר זמני של תושבים מהמרכז לנגב ולגליל. הבלבול שנגרם בלילה הראשון לנפילת הטילים, היעדר התגובה של הממשלה והימנעות ראשיה מפנייה לציבור הוסיפו גם הם לחרדה. במהלך חודש זה, עמד שמיר איתן בלחצים של גורמים בממשלה ובצבא שדרשו תגובה למתקפה העירקית. סיסמתו הייתה כי ישראל תגיב במקום ובזמן שייראו נכונים לכך. בסופו של דבר, ישראל לא הגיבה לירי הטילים מעירק, ובכך לא סיכנה את הקואליציה שנוצרה נגד סדאם חוסיין. לראשונה בתולדותיה, לא הגיבה ישראל למתקפה על שטחה ולא חששה לשחיקה בכוח ההרתעה שלה ולראשונה אפשרה לחיילים זרים, מפעילי טילי הפטריוט האמריקניים, לשהות על אדמתה לצורכי הגנתה.

ועידת מדריד והתפרקות הממשלה

בוועידת מדריד, נאלץ שמיר להתמודד עם לחץ אמריקני בנקודה הרגישה ביותר. גישתו של שמיר העדיפה את הסטטוס קוו. ידועה אמרתו "הים הוא אותו הים והערבים הם אותם הערבים". אך לאחר מלחמת המפרץ, השתנה המצב במזרח התיכון בצורה דרמטית. ארצות הברית סברה כי שיתוף הפעולה בינה ובין מדינות ערב, כמו גם המהלומה שספג סדאם חוסיין, יוצרים הזדמנות היסטורית לשינוי מהותי, ובלשונה "חלון הזדמנויות". נשיא ארצות הברית, ג'ורג' בוש (האב), ומזכיר המדינה, גיימס בייקר, הפעילו לחץ מסיבי על ישראל. הימים היו ימי קליטת העלייה הגדולה מברית המועצות, וישראל נזקקה לסיוע כספי לקליטת מאות אלפי העולים שהתדפקו על פתחה. ישראל ביקשה מארצות הברית ערבויות כספיות למימון קליטת העלייה. בנאום חריף שנשא ב-12 בספטמבר 1991, תקף בוש את שמיר ודרש כי מפעל ההתנחלויות ביהודה, בשומרון ובחבל עזה ייעצר וכי ישראל תשתתף בוועידה בינלאומית לשלום כתנאי למתן הערבויות. הייתה זו אחת מנקודות השפל הנמוכות ביותר שאליהן הגיעו יחסי ישראל-ארצות הברית מאז ומעולם. בביקוריו של מזכיר המדינה בייקר בארץ, קיבל שמיר את פניו בהעלאת התנחלויות חדשות על הקרקע. אך לבסוף, לאחר שניסיון ליצור לחץ באמצעות הפעלת שדולה יהודית בקונגרס לא עלה

יפה, הסכים שמיר להשתתף בוועידה בינלאומית שנקבע כי תתכנס במדריד ב-30 באוקטובר 1991, בהתניה שהמשא ומתן העיקרי לא יתנהל בה, אלא בדיונים נפרדים עם כל מדינה בנפרד.

שמיר התנגד חריפות לכינוסה של ועידת מדריד בשל חששו מלחץ בינלאומי על ישראל (כפי שהיה בוועידת ז'נבה לאחר מלחמת יום הכיפורים), אך הוא נאלץ לוותר בנקודה זו ולהשתתף בוועידה, לקול מחאות אנשי הימין. הוועידה, שאלה שמיר הגיע לוועידה מלווה באנשי ימין מובהקים מן הליכוד, כעוזי לנדאו ובנימין נתניהו. הוועידה כללה בעיקר נאומים טקסיים, ובהם אף חילופי מהלומות מילוליות (הנציג הסורי, פרוק א שרע, קרא לשמיר "טרוריסט", וזה הגיב כי נאום הסורי הוא "נאום גבלס"), אך בסופה סוכם כי בדצמבר תיפתחנה שיחות דו-צדדיות בווינגטון. במהלך דיוני הוועידה, התגלע ויכוח בין הישראלים והפלסטינים: הפלסטינים דרשו להציג עצמם כמשלחת נפרדת (בניגוד לסיכום המוקדם), ישראל התנגדה לכך. "שיחות מסדרון" הביאו לבסוף לפתרון הבעיה. שיחות אלו בין שתי המשלחות התקיימו בווינגטון – בראש המשלחת הישראלית עמד אליקים רובינשטיין. השיחות לא הביאו להתקדמות של ממש, אך על אף זאת, ראו אנשי הימין את מדינת ישראל כמתקדמת בדרך מסוכנת, וכמחאה על קיומן של השיחות פרשו מפלגות מולדת והתחייבה ממשלת שמיר בינואר 1992. מפלגת צומת פרשה עוד קודם לכן בעקבות חילוקי דעות בנושא החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה. פרישה זו הביאה להקדמת הבחירות.

קליטת העלייה

אגב ההתמודדות המדינית, היה על שמיר להתמודד גם עם קליטת העלייה. נפילת מסך הברזל הביאה לגל עלייה גדול מברית המועצות, וישראל, בראשות שמיר, עשתה ככל יכולתה כדי לספק דיור ותעסוקה למאות אלפי העולים. הקליטה הייתה קשה. אתרי קרוונים הוקמו כדי לאפשר דיור זמני לעולים. רבים מהעולים היו אקדמאים, אך הם לא מצאו דרך להשתלב במקצועם בארץ. חלק מאתרי הקרוונים היו למוקדים של אבטלה, מצוקה ופשע – כפי שאירע במעברות בשנות החמישים. עם זאת, רבים מהעולים נקלטו היטב ומצאו דיור ותעסוקה בארצם החדשה. ב-25 במאי 1991, נערך מבצע שלמה, שבו הוטסו לארץ 14 אלף מיהודי אתיופיה לאחר שהגיעו ידיעות על מצבם הקשה ועל הסכנה לחייהם עקב אי היציבות הפוליטית במדינתם.

בקליטת גל עלייה זה, נקטה ישראל מדיניות שונה לחלוטין מזו שהייתה נהוגה עד אז. במקום קליטה מדורגת דרך מנגנוני הקליטה, קיבלו העולים דמי קליטה, ולאחר מכן עודדו אותם לנסות ולהיקלט בכוחות עצמם. יש הסבורים שדרך קליטה זו הייתה מוצלחת ביותר ושהיא אפשרה לישראל להגדיל את אוכלוסייתה בעשרים אחוז בקירוב בצורה מוצלחת יותר מזה שבו נקלטו עליות קודמות.

הכישלון בבחירות לכנסת ה-13

ככל שהתקרבו הבחירות, החמירו מצבו של הליכוד ומצבו של שמיר. תופעה חדשה של פיגועי סכינאות ערערה את תחושת הביטחון האישי של אזרחי המדינה. לאחר רצח הנערה הלנה ראפ בבת ים ב-24 במאי 1992, יצאו אלפי אנשים לרחובות להפגנות מחאה ספונטניות. נראה כי שמיר אובד עצות מול גל פיגועים זה, ואילו תדמיתו הביטחונית של יצחק רבין, מועמד מפלגת העבודה לראשות הממשלה, התחזקה. נראה היה כי רבין הוא האיש שבידו להביא לשינוי, אם בדרך

ביטחוניות ואם בקידומו של משא ומתן מדיני. נראה כי לאווירה זו הייתה השפעה רבה על תוצאתה הסופית של מערכת בחירות זו. בנוסף, פרשיות שחיתות שונות של מקורבים לשלטון ולמפלגות הקואליציה (אם כי לא של שמיר עצמו) שנחשפו, התנהלותם המושחתת של חלק מן הפוליטיקאים במשא ומתן הקואליציוני (למשל, דרישתו של יצחק מודעי לערבות בת עשרה מיליון דולר לכך שאם יצביע בעד הממשלה ימונה לשר האוצר הביאה לשפל חדש ביחס הציבור אל הפוליטיקה) הביאו להצבעה על שינוי שיטת הממשל, אך השיטה החדשה נועדה להיכנס לתוקף החל מן הבחירות לכנסת ה-14 בשנת 1996. הציבור, המזועזע אף מדו"ח חמור של מבקר המדינה שחשף מינויים פוליטיים, התנהגות ראוותנית וגירעונות תקציביים, החל משתמש בסיסמה "מושחתים – נמאסתם!".

הבחירות לכנסת ה-13 עמדו בסימן משברים קשים בליכוד. מול מחנה שמיר-ארנס (ההנחה הייתה כי לאחר פרישתו של שמיר בן ה-76 ביום הבחירות, יהיה משה ארנס, שר הביטחון, ליורשו) עמד מחנהו של דוד לוי. בבחירות המקדימות, שנערכו בפברואר 1992, הצטרף מחנהו של אריאל שרון אל מחנה שמיר-ארנס, ונראה כי תבוסת מחנה לוי מובטחת.

לוי ביטא את תחושותיו הקשות ב"נאום הקופים", שבו טען כי הוא מופלה בשל מוצאו המזרחי וכי בעיני חברי הליכוד (שמיר, ארנס ושרון שמוצאם אשכנזי) היה "כקוף שזה עתה ירד מן העצים". לוי עזב את את הוועידה והסתגר בביתו בבית שאן, ומשם שיגר איומים לפרישה, אך לבסוף לא פרש והתמודד בבחירות מטעם הליכוד.

בסופו של דבר, נכשל שמיר בבחירות, ומפלגת העבודה (עם מר"צ ועם המפלגות הערביות) יצרה "גוש חוסם" כנגד אפשרות להקמתה של ממשלת ליכוד. גוש זה אפשר למפלגת העבודה, בראשותו של יצחק רבין, להקים ממשלת שמאל עם מפלגת ש"ס ולהוביל מדיניות של משא ומתן ושל פשרה טריטוריאלית, המנוגדת לחלוטין לחזונו של שמיר. עוד בליל הבחירות, הודיע שמיר על פרישתו מהנהגת הליכוד במילים: "אני בסוף דרכי האישית והפוליטית". עם זאת, הוא לא התפטר מהכנסת ונותר חבר הכנסת עד סוף כהונת הכנסת ה-13 בשנת 1996.

לאחר פרישתו מן החיים הפוליטיים

בעשור שאחרי פרישתו מראשות הממשלה, ניהל שמיר חיים שקטים בתל אביב והופיע בתקשורת מפעם לפעם כדי להביע אכזבה מרה מכל ממשיכיו בראשות הממשלה, בהיותם ותרניים מדי לטעמו. במיוחד טען נגד בנימין נתניהו, שאותו כינה "מלאך החבלה של הליכוד". לאוטוביוגרפיה שחיבר בשנת 1994, קרא "סיכומי של דבר". בשנת 1998, יצא לאור ספרו של חיים משגב "שיחות עם יצחק שמיר". על רקע חתימתו של בנימין נתניהו על הסכם חברון, פרש שמיר מהליכוד והצטרף למפלגת חירות - התנועה הלאומית שבראשות בני בגין. בבחירות לכנסת ה-15, הוצב שמיר במקום אחרון של כבוד ברשימת האיחוד הלאומי. לאחר הבחירות ולאחר פרישת נתניהו, חזר שמיר לליכוד והוצב שם במקום האחרון של כבוד ברשימה לבחירות לכנסת ה-16. בשנת תשס"א (2001), הוענק לשמיר פרס ישראל למפעל חיים.

שמיר האריך ימים יותר מכל ראש ממשלה ישראלי אחר. בשנותיו האחרונות, סבל ממחלת אלצהיימר. הוא נפטר ב-30 ביוני 2012 בגיל 96 ונטמן בחלקת גדולי האומה שבהר הרצל בירושלים בהלוויה ממלכתית.